

Περιβάλλον και Ανάπτυξη

Α. Βασενχόβεν: Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω όλους που ήρθατε στην αποφινική συζήτηση, και πρώτα απ' όλα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους που δέχτηκαν να καθίσουν μαζί μου σ' αυτό το τραπέζι για να ξεκινήσουμε τη συζήτηση. Σαν πρώτο βήμα, επιθυμώ να τους παρουσιάσω και να παρουσιάσω, βέβαια, και τον ενατό μου.

Η **Μαρία Αποστόλου** είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε θέματα προστασίας παραδοσιακών οικισμών και συνόλων. Ο **Κίμων Χατζημπήρος**, είναι Φυσικός και Οικολόγος, νομίζω ότι αποδίδω ορθά την επιστημονική ιδιότητά του, **Λέκτορας** στο Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών. Ο **Μιχάλης Μοδινός**, Χωροτάκτης και Τοπογράφος, είναι Διευθυντής του περιοδικού «**ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ**», και ο **Γιάννης Σακιώτης**, είναι Πολιτικός Επιστήμονας και μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του ίδιου περιοδικού, όπως εξάλλου και ο **Κίμων Χατζημπήρος**, αν δεν κάνω λάθος.

Τελικά, κατάφερα να βρεθώ μέσα σε μια πλειοψηφία εκπροσώπων του περιοδικού «**ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ**», αλλά νομίζω ότι ταιριάζει στο αντικείμενο που θα συζητήσουμε απόψε. Τέλος, εγώ για όσους δεν με γνωρίζουν, είμαι

ο Λουδοβίκος Βασενχόβεν, Καθηγητής στο Πολυτεχνείο στον Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας.

Το αντικείμενό μας απόψε, είναι, «**Το Περιβάλλον και η Ανάπτυξη**». Είναι ένα θέμα, το οποίο οι συνάδελφοι του περιοδικού γνωρίζουν πολύ καλύτερα από μένα. Είναι επίκαιρο, μιας και έρχεται στην ίδια χρονιά με την περίφημη και τόσο συζητημένη -διερωτώμαι γιατί εν τέλει, αλλά θα μας το πούνε ενδεχομένως- Διεθνή Διάσκεψη του Ρίο, που είχε σαν στόχο να λύσει διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα του πλανήτη μας.

Οι εισηγήσεις που θα γίνουν απόψε θα είναι ελιπζω σύντομες, ενώ στόχο έχουν να ερεθίσουν το ενδιαφέρον σας και να προκαλέσουν ένα σχολιασμό και μια συζήτηση. Συνεπώς, το μόνο το οποίο θέλω να κάνω εγώ στην αρχή, είναι, να θέσω κάπως προκλητικά τέσσερις οπτικές γωνίες, κάτω από τις οποίες βλέπω μπορεί να συζητήσει κανείς αυτή τη σχέση, Περιβάλλον και Ανάπτυξη, και να τους δώσω κάποιες διασκεδαστικές ή δημοσιογραφικές ταμπέλες.

Η πρώτη οπτική γωνία, είναι εκείνη που έβλεπε στο παρελθόν -πιθανόν να την βλέπει ακόμη- τη σχέση αυτή σαν μία σχέση απόλυτης εξάρτησης, όπου το περιβάλλον, το κάθε μορφής περιβάλλον, υπάρχει απλώς για να τυχάνει εκμετάλλευσης από τις δυνάμεις της ανάπτυξης. Είναι η προσέγγιση που θα μπορούσε να ονομάσει κανείς αρπακτική.

Η δεύτερη οπτική γωνία είναι όταν, έχοντας αποκτήσει κάποια συνείδηση του αδιεξόδου που αντιπροσωπεύει η πρώτη προσέγγιση, αντιμετωπίζει κανείς το περιβάλλον σαν μία παράμετρο από εκείνες που απλώς περιορίζουν την ανάπτυξη. Σαν μία συνιστώσα, σαν ένα παράγοντα, που δρα απλώς ανατακτικά στην ανάπτυξη. Συνεπώς, μέλημά μας είναι το πώς δεν θα ξεπεράμε κάποια όρια. Την προσέγγιση αυ-

τή θα μπορούσε να την ονομάσει κανείς, προσέγγιση αστυνόμενης.

Η τρίτη, είναι εκείνη η οποία βλέπει το περιβάλλον και την ανάπτυξη σαν ένα ευτυχισμένο ζευγάρι: το λέω επίτηδες με αυτό τον τρόπο, μιας και ένα άρθρο του **Μιχάλη Μοδινού** που διάβασα πρόσφατα, μιλάει για το διαζύγιο μεταξύ των δύο. Η προσέγγιση αυτή βλέπει λοιπόν τις δύο αυτές πλευρές, σαν ένα ευτυχισμένο ζευγάρι: είναι μια κατά κάποιο τρόπο συμβιωτική σχέση, και θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αυτή την προσέγγιση **ειδυλλιακή**.

Και η τελευταία, είναι εκείνη η οποία αντιμετωπίζει το περιβάλλον σαν ένα απόλυτο ταμπού. Η υποθήρηση είναι να μην αγγίζεται, να μην πλησιάζεται. Θα την ονόμαζα θεολογική προσέγγιση, μιας και αντικρύζει το περιβάλλον σαν κάτι το οποίο δεν πρέπει να το αγγίζουμε και εμείς οι ιερόσυλοι, ας το πούμε έτσι. Είναι μία άποψη η οποία αντιπροσωπεύει την απόλυτη άρνηση, μία θέση αντιανάπτυξης.

Απλώς περιγράψω αυτές τις τέσσερις οπτικές γωνίες, χωρίς να ισχυρίζομαι ότι είναι σωστές ή ότι δεν υπάρχουν άλλες. Το κάνω για να δώσω ένα έναυσμα στη συζήτηση. Και το μόνο που θα κάνω τώρα, είναι να σας πω περίπου, τί θα παρουσιάσουν τα πέντε μέλη του τραπέζιου.

Θα ξεκινήσουμε με τον **Κίμων Χατζημπήρο**, που θα μας δώσει μια ιστορική προσέγγιση στις έννοιες της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος. Θα ακολουθήσει η εισήγηση του **Μιχάλη Μοδινού**, που έχει σαν τίτλο, το ασυμβίβαστο της μακροπρόθεσμης σχέσης. Είναι το διαζύγιο, φαντάζομαι, για το οποίο μίλησα προηγουμένως.

Ο **Γιάννης Σακιώτης** θα μιλήσει περισσότερο για την Ελληνική περίπτωση και την απώλεια των ισορροπιών, όπως την χαρακτηρίζει, ενώ θα εισαγάγει επίσης και ορισμένα παραδείγματα του Ελληνικού χώρου, όπως είναι η περίπτωση του Αχελώου και της

*Πρακτικά της συζήτησης που έλαβε χώρα στις 10/11/92, στα πλαίσια της Β΄ Πολιτιστικής Πανεπιστημιάδας, υπό την γενική θεματική ενότητα «**Η Τεχνολογία στην Κοινωνία**». Συνομιλητές στο στρογγυλό τραπέζι ήταν ο **Μ. Μοδινός**, Δ/ντής Περιοδικού «**Νέα Οικολογία**», Τοπογράφος Μηχανικός-Χωροτάκτης, ο **Γ. Σακιώτης**, Πολιτικός Επιστήμονας, ο **Κ. Χατζημπήρος**, Λέκτορας ΕΜΠ και η **Μ. Αποστόλου** Επίκουρη Καθηγήτρια ΕΜΠ. Τη συζήτηση συντόνισε ο Καθηγητής ΕΜΠ, **Α. Βασενχόβεν**.*

Κάρλας. Αυτό δεν αποκλείει βέβαια, ότι και οι προηγούμενοι εισηγητές μπορεί να κάνουν χρήση τέτοιων παραδειγμάτων.

Σ' αυτό το μοτίβο, ας το χαρακτηρίσουμε έτσι, θα συνεχίσουν και οι υπόλοιποι δύο, δηλαδή στο μοτίβο των παραδειγμάτων, κατεβαίνοντας μία σκάλα γεωγραφικής κλίμακας. Εγώ προσωπικά, θα αναφερθώ στο θέμα περιβάλλον και ανάπτυξη στον Ασιατικό χώρο, απλώς εστιάζοντας τη συζήτηση στην περίπτωση του Ελαιώνα στην Αθήνα.

Και τέλος, η Μαρία Αποστόλου θα μιλήσει για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών και ευαίσθητων περιοχών, ειδικότερα για την περίπτωση της Λευκάδας, καθώς και για προβλήματα προστασίας των διατηρητέων συνόλων στα Ελληνικά Νησιά. Το λόγο έχουν τώρα οι ομιλητές.

Κ. Χατζημιρής: Θα προσπαθήσω στην πολύ σύντομη αυτή παρουσίαση, με την ελπίδα ότι θ' ακολουθήσει μετά μια ευρύτερη συζήτηση, να θέσω απλώς ορισμένα σημεία που έχουν σχέση με το θέμα μας, Περιβάλλον και Ανάπτυξη, κυρίως από μία ιστορική οπτική.

Τα τελευταία είκοσι χρόνια περίπου, με συμβολική αρχή το 1972, που έγινε η πρώτη μεγάλη διάσκεψη της Στοκχόλμης για το περιβάλλον και της οποίας η συνέχεια, η δεύτερη διάσκεψη, ήταν το Ρίο που προαναφέρθηκε, τα τελευταία λοιπόν είκοσι χρόνια, έγινε πολύ συζήτηση σε όλο τον πλανήτη και κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Πρόκειται για προβλήματα που αναφισβητήτα είναι υπαρκτά, σημαντικά, και θα μπορούσε κανείς να πει επαγγελματικά ότι τα προβλήματα αυτά αναφέρονται στην ατμόσφαιρα, στη ρύπανση των νερών, στην υποβάθμιση του εδάφους, στη μείωση της χλωρίδας - πανίδας, στην υποβάθμιση των φυσικών οικοσυστημάτων του πλανήτη.

Αλλά επίσης, πέρα από τη βιόσφαιρα, δηλαδή το ζωντανό κόσμο, αναφέρονται και σε κάποιες άλλες περιβαλλοντικές αξίες, που έχουν σχέση περισσότερο με τον άνθρωπο, και θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για τις αισθητικές αξίες, τις ιστορικές που έχουν σχέση με την παράδοση, με τα παρα-

δοσιακά κτίρια κ.λπ. και αξίες γενικότερα πολιτιστικές.

Αιτία για την υποβάθμιση, για τη δημιουργία όλων αυτών των προβλημάτων, είναι αναμφισβήτητα, και σ' αυτό συμφωνούν όλοι, οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Τα προβλήματα αυτά είναι χωρίς αμφιβολία πολύ σημαντικά. Η σημασία όμως των επιπτώσεων που έχει η κάθε είδους ανθρώπινη δραστηριότητα στον κάθε τομέα του περιβάλλοντος, για να αξιολογηθεί πρέπει να ιεραρχηθεί, σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια.

Προτείνω λοιπόν, για συζήτηση κριτήρια που έχουν σχέση με το χρόνο, δηλαδή κυρίως με το πόσο αντιστρεπτή, πόσο επανορθώσιμη στη διάρκεια του χρόνου είναι η επίπτωση που δημιουργείται στο περιβάλλον. Κριτήρια επίσης, που έχουν σχέση με το χώρο, δηλαδή σε πόσο μεγάλη έκταση αναφέρεται η επίπτωση, αν αφορά όλο τον πλανήτη ή ένα μέρος του.

Θα μπορούσα επίσης, να προσθέσω κριτήρια που έχουν σχέση με τον αριθμό των ανθρώπων που επηρεάζονται από το περιβαλλοντικό πρόβλημα, διότι είναι διαφορετικό να έχουμε ρύπανση σε κάποια έρημη περιοχή και άλλο το να έχουμε ρύπανση σε μία μεγαλούπολη με εκατομμύρια ανθρώπους. Και επίσης, κριτήρια που έχουν σχέση με την τεχνολογία, δηλαδή με τις δυνατότητες της τεχνολογικής αντιμετώπισης ορισμένων απ' αυτά τα προβλήματα.

Ανάμεσα στις διάφορες επιπτώσεις, οι σημαντικότερες, νομίζω, είναι εκείνες που έχουν σχέση με το πρώτο κρι-

τήριο, του χρόνου. Δηλαδή, οι επιπτώσεις οι μη επανορθώσιμες είναι κατά πολύ σημαντικότερες από τις επιπτώσεις που μπορούν να επανορθωθούν είτε με διεργασίες της φύσης, είτε με δράση του ανθρώπου.

Αν σταθούμε λοιπόν σ' αυτές τις επιπτώσεις, τις μη επανορθώσιμες, βλέπουμε ότι η καταστροφή του περιβάλλοντος, έστω και αν μόνο πρόσφατα μιλάμε γι' αυτή, είναι ένα πολύ παλιό φαινόμενο, και τέτοιες μη επανορθώσιμες επιπτώσεις, έχουμε από πάρα πολύ παλιά.

Ο Homo Sapiens, το είδος του ανθρώπου στο οποίο ανήκουμε, από τότε που εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε πάνω στη γη, ασχολήθηκε με το να τροποποιεί το περιβάλλον του, σε αντίθεση με όλα τα άλλα είδη, φυτικά και ζωικά, καθώς και τους προηγούμενους τύπους ανθρώπων. Έπραξε λοιπόν, αντίθετα από όλα αυτά τα είδη τα οποία προσαρμόστηκαν στο περιβάλλον και δεν το τροποποίησαν.

Μάλιστα, ο Homo Sapiens προκάλεσε εξ αρχής μη επανορθώσιμες επιπτώσεις στο περιβάλλον, εξ ου και το περιβάλλον το οποίο κληρονομήσαμε, το λεγόμενο ανθρωπογενές, το οποίο είναι πολύ διαφορετικό από το περιβάλλον που υπήρχε στη γη πριν από την εμφάνιση του ανθρώπου.

Στόχος των ανθρώπινων κοινωνιών από την αρχή, ήταν η υποταγή της φύσης στις ανθρώπινες ανάγκες. Εδώ θα πρέπει βέβαια, να εξαιρέσουμε ορισμένους πολιτισμούς, οι οποίοι όμως ήταν μειοψηφία και οι οποίοι είχαν ως κύρια αξία τη συμβίωση με τη φύση.

Αναφέρω χαρακτηριστικά τους Ινδιάνικους πολιτισμούς της Αμερικής.

Εκτός όμως απ' αυτές τις περισσότερες ή λιγότερο σημαντικές εξαιρέσεις, αναμφισβήτητος στόχος, ήταν η υποταγή της φύσης στις ανθρώπινες ανάγκες. Και θα εστιάζα στις ανάγκες που έχει ο άνθρωπος για ασφάλεια και άνεση. Η επιδίωξη αυτή, μπορούμε να πούμε ότι είναι ο ουσιαστικός στόχος της ανάπτυξης.

Μ' αυτή την έννοια λοιπόν, η ανάπτυξη άρχισε από τότε που εμφανίστηκε ο άνθρωπος στη γη και άρχισε να τροποποιεί το περιβάλλον.

Πραγματικά, οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες, οι κοινωνίες των κυνηγών συλλεκτών, οι οποίες δεν είχαν σημαντικές παραγωγικές διαδικασίες, ήδη προκάλεσαν μεγάλες επιπτώσεις στο περιβάλλον, μειώνοντας τη φυσική βλάστηση. Η καταστροφή των δασών, επέφερε και σημαντική μείωση της ποικιλίας των φυτών και των ζώων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, τα πολλά μεγάλα θηλαστικά που αφανίστηκαν την εποχή που εμφανίστηκε ο άνθρωπος και άρχισε τη δράση του.

Η έκφραση *φωτιά και τσεκούρι*, που υπάρχει ακόμα και σήμερα στη γλώσσα μας, πρέπει να προέρχεται από εκείνη την παλιά εποχή, μια και ήταν τα χαρακτηριστικά εργαλεία με τα οποία ο άνθρωπος κατέστρεφε το περιβάλλον του για να το αλλάξει και να επιβιώσει.

Στη συνέχεια, έχουμε τον λεγόμενο γεωργικό πολιτισμό, ο οποίος επιφέρει σημαντικότερη εξαφάνιση δασών. Πρακτικά όλα τα πεδινά δάση της γης καταστράφηκαν από τον άνθρωπο για

να μεταβληθούν σ' αυτό που σήμερα ονομάζουμε χωράφια, καλλιεργημένες εκτάσεις, με συνεπακόλουθο βέβαια, τη διάβρωση και την ερημοποίηση ενός μεγάλου μέρους της επιφάνειας του πλανήτη. Φαινόμενα που και σήμερα μπορούμε, χωρίς αμφιβολία, να τα κατατάξουμε στα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα.

Δηλαδή, μαζί με τη ρύπανση και με ορισμένα νεότερα φαινόμενα που έχουν εμφανιστεί, η διάβρωση και η ερημοποίηση, που ξεκίνησαν από την πολύ παλιά εποχή, εξακολουθούν και σήμερα να είναι σημαντικά προβλήματα και αυτό δείχνει σε ποιο βαθμό είχε αρχίσει από τότε η υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Στη συνέχεια, έχουμε τη βιομηχανική εποχή, η οποία χαρακτηρίζεται από τη μαζική παραγωγή, και κυρίως από την παραγωγή και κατανάλωση ενέργειας και η οποία επιφέρει, όχι μόνο όλες τις προηγούμενες επιπτώσεις τις οποίες συνεχίζει και επανξάνει, αλλά επιπλέον και τη διατάραξη των φυσικών κύκλων, τη διατάραξη της ροής ενέργειας, το φαινόμενο της ρύπανσης με όλους αυτούς τους τεράστιους όγκους αποβλήτων κάθε είδους, τα οποία δεν μπορούν να αφομοιωθούν από τη φύση.

Τελικά δε, η συνέχιση και αποκορύφωση των επεμβάσεων, προκαλούν την αποσταθεροποίηση της βιοσφαιρας, μία δηλαδή κατάσταση όπου η παλιά σταθερότητα κλονίζεται και κινδυνεύουμε, όχι άμεσα βέβαια, αλλά πάντως στο ορατό μέλλον, να φτάσουμε σε καταστάσεις καταστροφικές, τόσο

για τα πιο πολλά είδη της άγριας φύσης, όσο και για τον ίδιο τον άνθρωπο.

Επιτρέψτε μου όμως να διαβλέψω, αν και δεν μπορώ να πω ότι συμφωνούμε όλοι σ' αυτό, την αρχή κάποιας μεταβιομηχανικής εποχής, όχι σε ό,τι αφορά χαρακτηριστικά της που ανήκουν στην αρμοδιότητα άλλων ειδικών, αλλά σε ότι αφορά τη στάση των ανθρώπων απέναντι στο περιβάλλον.

Παράλληλα με την υποβάθμιση, παράλληλα με την αγωνία για το περιβάλλον, έχουμε σήμερα ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για το περιβάλλον από σημαντικές μάζες ανθρώπων, κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες, και ταυτόχρονα μια αξιολόγηση ανάπτυξης της τεχνολογίας, της προστατευτικής για το περιβάλλον, η οποία, ίσως μακροπρόθεσμα, θα μπορούσε να παίξει ένα καθοριστικό ρόλο.

Μ' αυτή την έννοια λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ανθρώπινη κοινωνία, από τότε που εμφανίστηκε ο άνθρωπος μέχρι σήμερα ή μέχρι πρόσφατα ή μέχρι το κοντινό μέλλον, δεν ήθελε να προστατέψει το περιβάλλον, και σ' αυτό βασικά οφείλονται οι μεγάλες καταστροφές που έχουμε. Αυτή είναι η κύρια, η βαθύτερη αιτία.

Και έχω την αίσθηση, και μπορούμε να το συζητήσουμε, ότι σιγά-σιγά αυτή η στάση αρχίζει και αλλάζει σε κάποιες μειοψηφίες προς το παρόν, σε ορισμένες πολύ αναπτυγμένες κοινωνίες, οι οποίες κατά κάποιο τρόπο, κουράστηκαν από την κατανάλωση και στρέφονται προς άλλες αξίες.

Η εχθρική στάση λοιπόν, αλλάζει και μαζί και με την ανάπτυξη της κατάλληλης τεχνολογίας, δημιουργεί την ελπίδα ότι η καταστροφή δεν θα έρθει τελικά, θα μπορέσει να αποτραπεί και να φτάσουμε σε μια κατάσταση συμβατή μεταξύ ανάπτυξης και περιβάλλοντος.

Το κατά πόσο βέβαια σε μια τέτοια κατάσταση, η ανάπτυξη θα συνεχιστεί, θα σταματήσει τελείως ή θα πάρει διάφορες άλλες μορφές, αυτό είναι κάτι που θα προτιμούσα να το συζητήσουμε μετά, όταν έρθουμε στο διάλογο μεταξύ μας.

Μ. Μοδινός: Ήμουν στην Κύπρο τις προάλλες και επισκέφθηκα το Μουσείο της Λευκωσίας. Νομίζω ότι πρέπει μάλιστα -παρένθεση εδώ- ν' αρχίσουμε ξανά να κοιτάμε τα Μουσεία,

να τα επισκεπτόμαστε από άλλη σκοπιά, από τη σκοπιά, θα έλεγα, μιας οικολογικής ιστορίας της ανθρωπότητας, μιας «νέας ιστορίας» και όχι μιας ιστορίας μαχών και απομειναριών, που ενδεχομένως δεν είναι προϊόντα πολιτισμικά, αλλά που ελάχιστα μας λένε για τον τρόπο παραγωγής και οργάνωσης παλαιότερων κοινωνιών.

Στο Μουσείο της Λευκωσίας, σε ένα πολύ ενδιαφέρον τμήμα που αναφέρεται στη Μεταλλουργία στο Νησί, αποδεικνύεται και με κάποιους υπολογισμούς δικούς μου ότι η Κύπρος πρέπει να είχε αποδασωθεί από το 4.000 περίπου π.Χ. μέχρι το 1.000 περίπου π.Χ. εποχή του Χαλκού, γύρω στις 15 φορές. Αυτό προκύπτει με απλούς υπολογισμούς -όπου λαμβάνω υπόψη την τεχνολογία της εποχής, την τεχνολογία στους φούρνους όπου παράγεται ο χαλκός και άλλα μεταλλευτικά προϊόντα απαραίτητα για την εποχή, που δείχνουν την κατανάλωση ξυλείας ανά μονάδα, ανά τόνο ας πούμε, παραγομένου μεταλλεύματος.

Ίσως να είναι υπερβολικές αυτές οι εκτιμήσεις. Το βέβαιο πάντως είναι ότι σύμφωνα με την έκταση της Κύπρου (η Κύπρος είναι γύρω στα δέκα χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα, κάτι σαν την Κρήτη, σαν την Θεσσαλία) για να έχουμε τα μεταλλευτικά αποτελέσματα τα οποία είχαμε, και τα οποία, προκύπτουν βάσει αρχαιολογικών ερευνών σχετικά με το μέγεθος της μεταλλευτικής δράσης, το Νησί πρέπει ν' αποδασώθηκε πολλές φορές. Εν τούτοις, η δασοκάλυψη επανειλημμένα αναδημιουργήθηκε σ' αυτό το Νησί. Σήμερα ακόμη το Τρώδος, αν και δεν είναι από τα καλύτερα και τα υγιέστερα οικοσυστήματα στη Μεσόγειο, έχει ένα πολύ καλό συνδυασμό από διάφορα φυτικά είδη, κυριώς πεύκη, χαλέπια και μαύρη πεύκη. Έχει χαρουπιές και έχει και όλους τους τυπικούς θάμνους, τα φρύγανα της Μεσογειακής φυτοχλωρίδας και τη σχετική πανίδα.

Τί θέλω να πω μ' αυτό το παράδειγμα; Το περιβάλλον αναδημιουργήθηκε τουλάχιστον 15 φορές στην Κύπρο και αναδημιουργήθηκε επειδή η φύση είχε μια εκπληκτική αναγεννητική ικανότητα και επειδή -και εκεί θα αντικρούσω όσα είπε ο Κίμωνας Χατζημιτρόσ- οι επεμβάσεις οι οποίες συνέβησαν στο Κυπριακό περιβάλλον, συνέβησαν στο

διάστημα 3.000 ετών, υπήρξαν δηλαδή μακρόσυρτες μέσα στον ιστορικό χρόνο.

Οι μαρτυρίες λοιπόν της εποχής, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η εκμετάλλευση ήταν μικρής κλίμακας, ανακυκλούμενη μέσα στο χώρο. Ότι επομένως τα εδάφη δεν διαβρώνονταν μετά από την εκμετάλλευση των δασών. Ότι οι άνθρωποι λάμβαναν μερίμνα για τις αναδασώσεις και πως παρά το ότι το Νησί αποδασώθηκε μερικές φορές, αποδασώθηκε σταδιακά, κυκλικά και επομένως, είχε την ευκαιρία να αναλάβει.

Φυσικά, πολλές αλλαγές συνέβησαν στα χρόνια αυτά, όπως και πολλές αλλαγές συνέβησαν και μέχρι σήμερα και στην Κύπρο και την Ελλάδα και παντού στον κόσμο. Αλλά αυτή η κυκλικότητα στη χρήση του χώρου, αυτή η εναλλαγή στις καλλιέργειες, στις δράσεις, στις μορφές εκμετάλλευσης του χώρου, μας οδηγούν σε ένα συμπέρασμα ή σε μια υπόθεση εργασίας, που φαντάζομαι θα αποτελέσει και αντικείμενο πολλών διδακτορικών διατριβών στο μέλλον: ότι ο χώρος δεν είναι αντικείμενο αρπακτικής στάσης, αναγκαστικά, όπως είτε στην πρώτη του εκδοχή ο κύριος Βασενχόβεν.

Το περιβάλλον δεν είναι αναγκαστικά εμπόδιο στην ευόδωση των ανθρωπίνων προσπαθειών. Είναι πιθανόν περιοριστικός όρος, αλλά πάντως δεν ήταν σε όλες τις κοινωνίες αντικείμενο αρπακτικής, ληστρικής εκμετάλλευσης, διότι αν ήταν έτσι, δεν θα μπορούσαμε να μιλάμε για περιβάλλον σήμερα. Εντούτοις, σε διάφορες κοινωνίες, με διαφόρους ανθρώπους και σε

διάφορες ιστορικές στιγμές, έγινε αντικείμενο διαφόρων βαθμών εκμετάλλευσης.

Δεν θα συμφωνήσω λοιπόν και πάλι με τον Κίμωνα Χατζημιτρό, ότι η έννοια φωτιά και τσεκούρι, αν και φιλολογικά μας παραπέμπει σε μια εποχή όπου πράγματι το τσεκούρι ήταν το μόνο εργαλείο για την εκμετάλλευση της φύσης και όπου η φωτιά, ήταν επίσης, ένα σημαντικό εργαλείο, ο φορτισμένος αυτός όρος με τα σημερινά δεδομένα από το βιβλίο του Αβέρωφ μέχρι τα γνωστά ψυχροπολεμικά και αντικομμουνιστικά συνθήματα, τα οποία καλούχησαν πολλούς από μας, δεν νομίζω ότι είναι ένας όρος για να περιγραφούν οι κοινωνίες των κυνηγών, οι νεολιθικές κοινωνίες, οι κοινωνίες των συλλεκτών, οι κοινωνίες των πρώτων γεωργών από το 10.000 π.Χ. και μετά.

Αντίθετα, όπως η ανθρωπολογία τουλάχιστον μας διδάσκει και ο περίφημος ανθρωπολόγος Μάρσαλ Σάλινς το έχει πει με σαφήνεια, θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για συμβιωτική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον. Θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για κοινωνίες -και θα μπορούσε κανείς να περιλάβει εδώ όλες τις παραδοσιακές κοινωνίες σ' αυτή την κατηγορία που λάμβαναν πρόνοια για το μέλλον- που σίγουρα δεν αναπτύσσονταν, αφού η ανάπτυξη είναι ένας πολύ μεταγενέστερος όρος, οι οποίες βεβαίως κατά καιρούς είχαν πολιτιστική άνθηση, είχαν παραγωγική αύξηση, αλλά όπου η ανάπτυξη δεν ήταν αναγκαστικά μία σταθερή μακροπρόθεσμα κατάσταση.

Ακόμη και ο Ελλαδικός χώρος δεν μπορεί να πει κανείς, αν εξετασθεί μέ-

σα στα 10.000 τελευταία χρόνια, όπου έχουμε κάποιες μαρτυρίες, ότι έζησε μία κατάσταση διαρκούς ανάπτυξης ή συσώρευσης.

Η ανάπτυξη, κατά τη γνώμη μου, με την ιδεολογική φόρτιση που εμπεριέχει και με την καθολικότητά της, δεν είναι παρά μια έννοια εξαιρετικά πρόσφατη, εξαιρετικά νέα, η οποία έγινε τρέχον ιδεολόγημα μόλις μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο απέκτησε και την παγκόσμια διάστασή της.

Έγινε δηλαδή καθολική, οικουμενική αξία και διαδικασία, η οποία διείπε και διέπει τις γενικές κατευθύνσεις του κόσμου μας. Θα έλεγα ότι είναι η κυρίαρχη αξία και ότι μόλις σήμερα αρχίζουν πολλοί να συζητούν, υπό την επήρεια κυρίως της οικολογικής κριτικής, αλλά όχι μόνο, για μια αρχαιολογία, για μια ιστορία της ανάπτυξης, όπου η έννοια αυτή μπαίνει στο μικροσκόπιο.

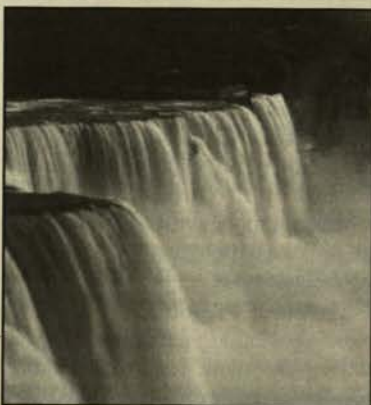
Θα έλεγα λοιπόν, ότι μόνο μετά τον πόλεμο η ανάπτυξη έγινε καθολική έννοια, έγινε κυρίαρχη και παγκόσμια ιδεολογία και παραμένει τέτοια, ακόμη και σήμερα.

Υπό την επηρέειά της συνέβησαν ορισμένα πράγματα λίγο-πολύ γνωστά, που μας οδήγησαν και στη συνδιάσκεψη του Ρίο. Αυτά τα οποία ξέρουμε για τις πέντε δεκαετίες της αναπτυξιακής διαδικασίας, είτε υπό το καπιταλιστικό-δυτικό, είτε υπό το ανατολικό-σοσιαλιστικό κατέλο, είτε υπό οποιοδήποτε άλλο κατέλο απέκτησε η έννοια ανάπτυξη, αυτά τα οποία ξέρουμε είναι ότι οι δεκαετίες αυτές, μας οδήγησαν σε δραματικά μεγαλύτερες ανισότητες απ' όσες είχε ζήσει η ανθρωπότητα μέχρι σήμερα, και ότι για πρώτη φορά στην ιστορία, έχουμε ένα σημαντικό ποσοστό των διαβιούντων σήμερα στη γη ανθρώπων, σύμφωνα τις συντηρητικές εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών, γύρω στο 20-25% των ανθρώπων του πλανήτη κάτω από το κατώφλι της φτώχειας, περίπου σε κατάσταση λιμού. Και εδώ εννοούμε βέβαια, περίπου όλη την Ινδική υποήπειρο, τα 2/3 της Αφρικής, μεγάλο τμήμα της Νότιας Αμερικής και εσχάτως, μεγάλο τμήμα της Ανατολικής Ευρώπης, ως μην το ξεχνάμε αυτό. Άνθρωποι δηλαδή, οι οποίοι ζουν χωρίς τα στοι-

χειώδη για την διαβίωση: τροφή, στέγη, ένδυση, ενέργεια.

Για πρώτη φορά στην ιστορία, οι ανισότητες έγιναν τόσο μεγάλες, διότι οι παραγωγικές δυνάμεις έχουν αυξηθεί τόσο πολύ, που γνωρίζουμε πάρα πολύ καλά ότι το χάσμα των ανισοτήτων αυξάνει. Πρώτη φορά παρουσιάζεται τέτοια γκάμα αγαθών στην παγκόσμια πλέον αγορά και πρώτη φορά τόσο λίγοι άνθρωποι, είναι ικανοί να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους επί τη βάση της διαθέσιμης τεχνολογίας και της διαθέσιμης παραγωγής προϊόντων.

Γνωρίζουμε επίσης, ότι στα τέλη αυτά της δεύτερης μ.Χ. χιλιετίας, υπάρχουν ορισμένα οικολογικά προβλήματα. Μπορούν να θεωρηθούν «παγκόσμια» οικουμενικά, κατά τη διεθνή ορολογία. Και τα οποία, αν και οι ασυμφωνίες εδώ είναι πολλές, θέτουν σε αμφισβήτηση το μέλλον του πλανήτη και επομένως, την επιβίωση του ανθρώπινου γένους. Αυτό πάντα με ερω-

τηματικό, διότι πολλοί διαφωνούν ότι το θερμοκήπιο φέρ' ειπείν, είναι τόσο σημαντικό πρόβλημα, ή οι τρύπες του όζοντος, αλλά όπως και να έχει το θέμα έχει μπει στο τραπέζι, με όρους οικολογικούς για το ανθρώπινο είδος.

Και ξέρουμε ακόμη, ότι σε μικροκλίμακα, στην κλίμακα της Ηπείρου, της χώρας, των περιφερειών που ανήκουν στο έθνος - κράτος κ.λπ., έχουμε επίσης σοβαρότατα οικολογικά προβλήματα, λίγο - πολύ γνωστά, τα οποία τώρα πια απειλούν τοπικές κοινωνίες, απειλούν τόσο με εξάντληση των φυσικών πόρων, όσο και με περιβαλλοντική υποβάθμιση, τέτοια που μεσοπρόθεσμα, ίσως και βραχυπρόθεσμα, καθιστούν αδύνατη την επιβίωση, την

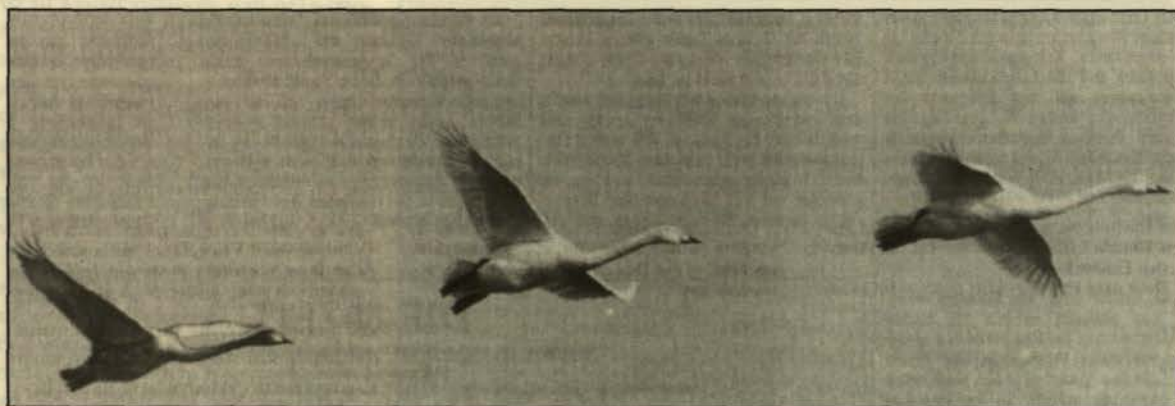
ευρεία αναπαραγωγή των κοινωνιών αυτών στους συγκεκριμένους γεωγραφικούς χώρους.

Αυτά είναι ορισμένα από τα δεδομένα που οδήγησαν στη συνδιάσκεψη του Ρίο, τον Ιούνιο του '92. Πρωτογενώς επεξεργασμένα αυτά τα δεδομένα, είχαν οδηγήσει 20 χρόνια πριν, στη συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης, όπου είχε τεθεί και το θέμα της φτώχειας και όπου ως γνωστόν όλες οι τριτοκοσμικές χώρες είχαν με μια φωνή ζητήσει ανάπτυξη και περισσότερη ανάπτυξη. Είναι μάλιστα γνωστή η ρήση του Βραζιλιάνου εκπροσώπου στη Στοκχόλμη, που είχε πει «εδώ είμαστε, φέρετε τα φουγάρα σας να ρυπάνετε. Μπορεί η δύση να ανησυχεί με τη ρύπανση, αλλά εμάς δε μας απασχολεί καθόλου».

Πέρασαν 20 χρόνια, η Βραζιλία, η Ινδία και μια σειρά άλλων χωρών, αναπτύχθηκαν με ρυθμούς της τάξεως του 10% το χρόνο, κάτι που διπλασίαζε το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν τους κάθε 6 ή 7 χρόνια, νομίζω. Και καταφέραμε να φτάσουμε στο σημείο όπου η Βραζιλία είναι υπερχρεωμένη, όπου η Ινδία έχει περίπου 500 εκατομμύρια λιμοκτονούντων ατόμων και όπου γενικώς, η εικόνα του Τρίτου Κόσμου δείχνει μια πλήρη, χαρακτηριστική εικόνα αποσταθεροποίησης, χωρίς όμως αυτό να ενέχει μέσα του και τα σπέρματα της οποιασ κοινωνικής αλλαγής.

Η ανάπτυξη έχει επικρατήσει σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα προγράμματα της διεθνούς Τραπεζής, ως κατ' εξοχήν αναπτυξιακού φορέα και φορέα της ιδεολογίας της ανάπτυξης, αλλά και των πρακτικών συνεκδοχών, εφαρμόστηκαν κατά κόρον σε μεγάλα τμήματα του Τρίτου Κόσμου. Κολοσιαίες επενδύσεις μεταφέρθηκαν προς αυτές τις χώρες, χωρίς το μεγάλο τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού να επωφεληθεί από αυτές, και με το περιβάλλον σαφέστατα ζημιωμένο.

Αν σε κάτι αστόχησε η συνδιάσκεψη του Ρίο, είναι αυτό το πανάρχαιο και μη επιλυόμενο ζήτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Διότι όσο και αν η Αριστερά υποχώρησε παγκοσμίως, όσο και αν τα καθεστώτα του Ανατολικού Συνασπισμού κατέρρευσαν, όσο και αν τα παραδοσιακά Αριστερά -σε εισαγωγικά ή χωρίς εισαγωγικά- αιτήματα περί κοινωνικής δικαιοσύνης, περί δημοκρατίας κ.λπ., έχουν δραματικά

υποχωρήσει υπό την επίθεση του Νεοφιλελευθερισμού, εν τούτοις, αυτό έχει γίνει σε μια εποχή, όπου ορισμένα απ' αυτά τα κινήματα και υπό το φως νέων επεξεργασιών, θα έπρεπε να έχουν δραματική ελικαιρότητα.

Και επαναλαμβάνω, αυτό το οποίο τίθεται αναμφιβόλως σήμερα υπό το φως των μεγάλων οικολογικών συστημάτων, δεν είναι τόσο αν η φύση -και συμφωνώ εδώ με τον Κίμωνα Χατζημπύρο- θα επιβιώσει με την μια ή με την άλλη μορφή, διότι η φύση θα επιβιώσει, έστω και αν αυτή συνίσταται από κατσαρίδες, οι οποίες ενδημούν στα αστικά οικοσυστήματα ή από ποντίκια που ενδημούν στα αστικά υπό-οικοσυστήματα, κάτω από την πόλη, η φύση θα επιβιώσει με τη μια ή με την άλλη μορφή. Το ζήτημα είναι αν το ανθρώπινο γένος καταστρέφοντας τη φύση, θα μπορεί να συντηρηθεί και πέραν της επιβίωσης να δημιουργήσει βιώσιμες, δίκαιες και αποδεκτές, επί τη βάση κάποιων αξιών, κοινωνίες.

Το Ρίο δεν απάντησε σ' αυτά τα προβλήματα, γι' αυτό και απέτυχε και όχι επειδή δεν παρήγαγε ένα καταπληκτικό αριθμό σελίδων, ένα πολύ καλό αριθμό ντοκουμέντων που θέτουν πραγματικά όλα τα ζητήματα που τίθενται σήμερα στον πλανήτη από τη γεωργία και τη διατροφή, μέχρι την αποδόσωση και την ερημοποίηση, και πάει λέγοντας.

Αυτό που απέτυχε να διαπιστώσει το Ρίο, ήταν ότι υπό την επίδραση της διαρκούς και ανεξέλεγκτης ανάπτυξης, υπό την επίδραση της μακροπρόθεσμης ανάπτυξης δεν είναι δυνατόν να μιλάμε για ένα βιώσιμο περιβάλλον. Γι' αυτό και η συνδιάσκεψη αυτή, δεν ονομάστηκε παγκόσμια συνδιάσκεψη για το περιβάλλον, αλλά παγκόσμια

συνδιάσκεψη για το περιβάλλον και την ανάπτυξη.

Και ακριβώς η προσκόλληση στο ιδεολόγημα και στην πρακτική της διαρκούς ανάπτυξης, της διαρκούς συσσώρευσης κεφαλαίου, της διαρκούς αύξησης της ενεργειακής κατανάλωσης ως δείκτη ευημερίας, αυτή η προσκόλληση, είναι εκείνη η οποία μας κάνει να αδυνατούμε να δούμε το μέλλον, να δούμε ένα άλλο μέλλον.

Έδωσα ως τίτλο της εισήγησής μου κάτι σχετικό με το αδιανόητο, με το αδύνατο της μακροπρόθεσμης σχέσης, γιατί πρέπει να διευκρινίσω ότι δεν θεωρώ ότι η βραχυπρόθεσμη σχέση είναι αδύνατη. Το περιβάλλον και η ανάπτυξη, μπορούν να συνυπάρξουν πάρα πολύ καλά βραχυπρόθεσμα ή σε μικροκλίμακα.

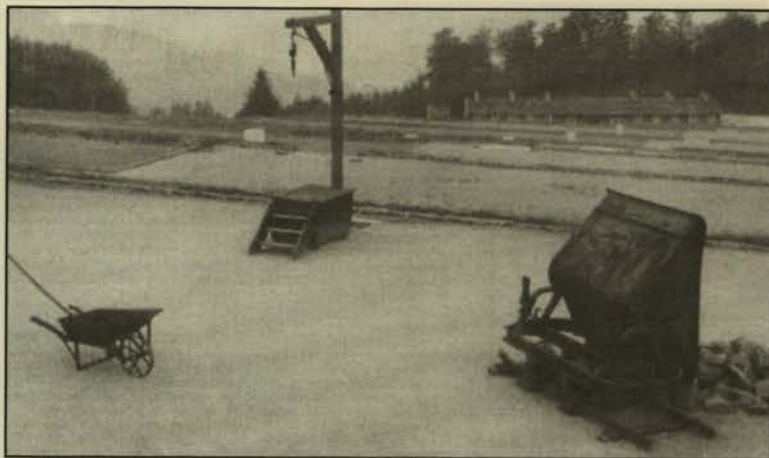
Μπορούμε να έχουμε τεχνολογικούς εκσυγχρονισμούς, μπορούμε να έχουμε τεχνολογικούς μετασχηματισμούς, μπορούμε να έχουμε μικροαλλαγές στον τρόπο οργάνωσης διαφόρων κοινωνιών, και βεβαίως, μπορούμε να έχουμε και αύξηση της ευημερίας - και αυτό είναι απαραίτητο, η αύξηση της ευημερίας είναι απαραίτητη σε πάρα πολλά σημεία του πλανήτη, από την Ελληνική περιφέρεια η οποία καταρρέει και υποβαθμίζεται, μέχρι -όπως είπα την Ινδική υποήπειρο ή την Βραζιλία και την Αφρική.

Αυτό όμως το οποίο είναι ασυμβίβαστο προς εαυτόν, είναι η μακροπρόθεσμη ανάπτυξη. Δεν μπορούμε να φανταστούμε τον κόσμο μας εσαεί να αναπτύσσεται. Κι εδώ τίθεται το θέμα και των κλιμάκων και των χρόνων. Σε μια μακρά ιστορική περίοδο, δεν μπορούμε να δούμε αυτή τη διαρκή συσσώρευση ως ικανή να λύσει τις στοι-

χειώδεις, τις βασικές, τις όποιες ανάγκες της ανθρωπότητας, πολλώ δε μάλλον, τις διαρκώς εκσυγχρονιζόμενες ανάγκες, τις αναπαραγόμενες σπειροειδώς σε ένα ανώτερο επίπεδο ανάγκες, οι οποίες δεν παράγουν παρά αυτό που ο Ίβαν Ίλιτς ονόμασε «εκσυγχρονισμό της φτώχειας»: Όλο και περισσότερο φτωχοί, με όλο και πιο πολλές θεωρητικά ή πρακτικά ανάγκες, οι οποίοι φυσικά δεν ζουν απλώς τον αποκλεισμό, τη μόνωση, τη μη συμμετοχή τους στα κοινά, τη μη συμμετοχή τους στην κατανάλωση, αλλά ζουν και αυτή τη σχετική έννοια της φτώχειας, ακόμη και αν ικανοποιούν τις βασικές τους ανάγκες. Δηλαδή, νιώθουν διαρκώς ότι υπολείπονται από το αναπτυξιακό άρμα.

Μ' αυτή την έννοια λοιπόν, η οικονομική «Global» ανάπτυξη, επιτρέψτε μου τον αγγλικό όρο που είναι της μόδας, δεν είναι πια εφικτή. Το αναπτυξιακό σχέδιο κατά την άποψή μου, έχει οριστικά καταρρεύσει, αυτό θα το δούμε στα επόμενα χρόνια, αλλά αυτό και πάλι, για να αποφύγουμε παρεξηγήσεις, δεν σημαίνει ότι δεν μπορούμε να φανταστούμε κοινωνίες ευημερούσες, κοινωνίες οι οποίες βελτιώνουν τόσο τις συνθήκες παραγωγής και κατανάλωσης, και μετασχηματίζουν τον τρόπο παραγωγής τους, όσο τους όρους με τους οποίους συμμετέχουν τα άτομα που τη συναπαρτίζουν στο εποικιοδομήμα, σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής.

Μπορούμε να δούμε βελτίωση, μπορούμε να δούμε μετασχηματισμό, επιβάλλεται να δούμε βελτίωση και μετασχηματισμό των κοινωνιών μας, αλλά δεν χρειάζεται, δεν είναι καθόλου απαραίτητο και μάλιστα, ίσως είναι και

εξαιρετικά βλαβερό να φανταζόμαστε ότι σε παγκόσμιο επίπεδο -τώρα που ανοίγει και η ελεύθερη αγορά- μάλλον που ανοίγει και η αγορά της Κίνας, 1.5 δισεκατομμύριο Κινέζοι θα γίνουν περισσότερο ευτυχισμένοι, εάν υιοθετήσουν το Δυτικό καταναλωτικό μοντέλο.

Νομίζω ότι ούτε περισσότερο ευτυχισμένοι θα γίνουν, πολλώ δε μάλλον θα δημιουργήσουν πολύ περισσότερα προβλήματα από όσα θα επιλύσουν. Αλλά αυτό το αφήνω για τη συζήτηση. Επαναλαμβάνω και κλείνω, ότι το θέμα των ρυθμών, το θέμα των ιστορικών χρόνων, είναι εξαιρετικά σοβαρό σε ότι αφορά την πραγμάτευση των σχέσεων ανάπτυξης και περιβάλλοντος. Ότι βραχυπρόθεσμα, η ανάπτυξη είναι ίσως εφικτή και ευκαία σε συγκεκριμένα γεωγραφικά σημεία του πλανήτη, αλλά μια ανάπτυξη ήπια, με σεβασμό προς το περιβάλλον, και κυρίως κοινωνικά ελεγχόμενη.

Γ. Σακιώτης: Η ανάπτυξη, είναι γνωστό, έχει χτυπήσει τη χώρα μας από τον πόλεμο και μετά, με τρόπο που πραγματικά δείχνει να είναι παγκοσμίως μοναδικός.

Ο εμφύλιος πόλεμος ήταν η αιτία που έδωσε την αρχική ώθηση στην εσωτερική μετανάστευση προς την Αθήνα και τα άλλα αστικά κέντρα. Κατά δεύτερο λόγο, οι ανταγωνισμοί του κέντρου και της περιφέρειας και οι ανταγωνισμοί επίσης, σε μικρότερη κλίμακα, μεταξύ πεδινών και ορεινών περιοχών, δημιούργησαν, πέρα από τις οικονομικές προϋποθέσεις και τις πολιτισμικές προϋποθέσεις, ώστε αυτή η εσωτερική μετανάστευση, να γίνει το

όχημα της ανάπτυξης μεταπολεμικά, στη χώρα μας.

Οι ελληνικές παραδοσιακές κοινωνίες, οι γνωστές κοινότητες, είχαν βρει έναν τρόπο διαβίωσης ο οποίος στηριζόταν σε μια αρμονική συνύπαρξη του ανθρώπου με το περιβάλλον, του ανθρώπου με τη φύση. Ένας τεράστιος πολιτιστικός πλούτος, ήθη, σοφία, αξίες και παραδόσεις αιώνων, λειτουργησαν, και είχαν παράγει ένα μοντέλο το οποίο σήμερα έχει αναδειχθεί -από πληθώρα μονογραφιών- έχει αναδειχθεί ένα από τα σημαντικότερα και πιο ευελικτα και ισορροπημένα συστήματα διαβίωσης.

Όλα αυτά κατέρρευσαν μέσα σε πενήντα χρόνια. Τι να πρωτοπεί κανείς, για την αποδόσωση, για τις πυρκαγιές, για τη διάβρωση του εδάφους, για το καλλιεργητικό μοντέλο με την υπερχρησιμοποίηση των λιπασμάτων και των φυτοφαρμάκων ή για την ισοπεδωτική τουριστική ανάπτυξη, την πλήρη κατάλυση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής αισθητικής. Όλα αυτά τα συμπτώματα, είχαν ένα κοινό παρανομαστή, ο οποίος, επιμένω, ήταν η ανάπτυξη. Ήταν το πρόταγμα, ώστε όλοι να ζήσουμε καλύτερα, να ζήσουμε νεωτερικά, να μπορέσουμε να αγοράσουμε αυτοκίνητο, να έχουμε εξοχικό σπίτι, να έχουμε όλες τις ανέσεις που επιτάσσει ο σύγχρονος πολιτισμός. Έτσι το ζήτημα της ανάπτυξης πέρασε από το πολιτικό και πολιτισμικό πεδίο στο ψυχολογικό πεδίο.

Πραγματικά, ο μη έχων, αισθανόταν μειονεκτικός, αισθανόταν μη εντασσόμενος στην κοινωνία. Έπρεπε να προσαρμοστεί ν' αφήσει την τοπική του ε-

στία για να κατευθυνθεί προς την πόλη, ώστε να μπορέσει κι αυτός να ζήσει σύμφωνα με τα προστάγματα της εποχής.

Πιστεύω ότι οι περιπτώσεις ισορροπιών που απωλέστηκαν στην ελληνική ύπαιθρο μεταπολεμικά, είναι πάρα πολλές. Θα ήθελα να κάνω μια μικρή αναφορά πάνω σε δύο παραδείγματα, τα οποία νομίζω είναι αρκετά ενδεικτικά. Το πρώτο είναι η περίπτωση της αποξήρανσης της λίμνης Κάρλας, η οποία ολοκληρώθηκε το 1962.

Η λίμνη Κάρλα βρίσκεται στη Θεσσαλική πεδιάδα. Καταλάμβανε μία έκταση αρκετά σημαντική, 220.000 στρέμματα περίπου και ήταν από τις μεγαλύτερες λίμνες του Ελλαδικού χώρου. Είχε μεγάλη ιχθυοπαραγωγή - γύρω στους 1.000 τόνους αλιευμάτων ετησίως. Αυτό το μέγεθος, πρέπει να το συγκρίνει κανείς με τον Αμβρακικό, ο οποίος σήμερα έχει λιγότερο από 1.000 τόνους ετήσια παραγωγή.

Η Κάρλα είχε ένα ευρύ οικουσύστημα, το οποίο διέθετε μια πλουσιότερη ορνιθοπανίδα, ίσως ενός εκατομμυρίου πτηνών, όπως έχει υπολογιστεί από διάφορους μελετητές. Αυτά τα νούμερα είναι ενδεικτικά μόνο. Από τη στιγμή που έγινε αποξήρανση, αυτοί οι δείκτες άρχισαν να καταρρέουν. Το 1962, τα πτηνά τα οποία διαχειμάζαν στην περιοχή, μειώθηκαν σε 500.000.

Ακόμη διαταράχθηκε το μικροκλίμα της περιοχής, διότι το νερό το οποίο έφυγε από τη λίμνη και παλιότερα δημιουργούσε κάποιες συνθήκες υγρασίας, εξέλειπε. Ως επακόλουθο είχαμε μια σημαντική αύξηση της θερμοκρασίας σ' όλο το Θεσσαλικό κάμπο.

Παρά το ότι υπολογιζόταν ότι με την αποξήρανση της λίμνης και την απόδοση εδαφών σε ακτήμονες παραγωγούς θα είχαμε μια αύξηση της αγροτικής παραγωγής, κάτι τέτοιο συνετέλεσθη για λίγα μόνο χρόνια. Γρήγορα, το υπερεντατικό καλλιεργητικό μοντέλο -μέσα σε μια δεκαετία, δύο δεκαετίες- οδήγησε σε μια τραγική πτώση της παραγωγικότητας, καθώς ο υδροφόρος ορίζοντας έπεσε, από τα τρία περίπου μέτρα που ήταν όταν υφίστατο η λίμνη, στα 300 μέτρα. Σήμερα, μαθαίνουμε ότι φτάνει ακόμη και τα 400 μέτρα. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς το κόστος της γεώτρησης και της άντλησης των υδάτων, προκει-

μένουν να αρδευτούν τα χωράφια στην περιοχή. Είχαμε, βέβαια, και χειροποιήσεις εδαφών, καθώς η υπερχρησιμοποίηση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, δημιούργησε συνθήκες αλατότητας στο έδαφος, το οποίο δεν μπορούσε πλέον να καλλιεργηθεί.

Η περίπτωση του Αχελώου που πάλι έχει σημείο αναφοράς τη Θεσσαλία, είναι το δεύτερο παράδειγμα, το οποίο αυτή τη στιγμή βρίσκεται εν τη γενέσει του. Αν χρησιμοποιήσουμε την απλή λογική, μόνο τους οικονομικούς δείκτες του έργου αυτού, θα διαπιστώσουμε ότι είναι ένα ασύμφορο έργο, το οποίο δεν μπορεί να έχει οριζόντα πάνω από 50 χρόνια. Αυτό έχει αποδειχθεί από το παράδειγμα μεγάλων φραγμάτων, από ανάλογες περιπτώσεις εκτροπών ποταμών στον Τρίτο Κόσμο, όπου ο χρόνος ζωής υπολογιζόταν για 100 χρόνια, αλλά ποτέ δεν ξεπεράστηκαν τα 60 ή 70.

Αν τελικά εκτραπεί ο Αχελώος, τί θα απογίνει η γεωργία στη Θεσσαλία; Οι Θεσσαλοί αγρότες, θα έχουν δύο επιλογές: Η μια θα είναι ν' αλλάξουν τις καλλιέργειες, να βάλουν οπωροφόρα δέντρα. Και πάλι φυσικά, θα υπάρχει μεγάλο πρόβλημα διότι όλοι ξέρουμε τη ζοφερότητα των χωματερών, τις αποσύρσεις. Αρκεί εδώ να αναλογιστούμε ότι η αγροτική πολιτική στην Κοινότητα αναδιαρθρώνεται, αναπροσαρμόζεται, αλλάζει. Υπάρχει ένας ισχυρός πόλεμος αυτή τη στιγμή στα πλαίσια της GATT και δεν μπορεί να εγγυηθεί κανένας στους Έλληνες αγρότες ότι και μετά από δέκα χρόνια, είκοσι χρόνια θα μπορεί να αποσύρει ο Έλληνας αγρότης τα προϊόντα του, παίρνοντας επιδοτήσεις.

Ένα άλλο μοντέλο, θα ήταν να καλλιεργηθούν διάφορα είδη τα οποία χρησιμοποιούνται, κυρίως, ως κτηνοτροφές, όπως το καλαμπόκι. Αλλά και σ' αυτή την περίπτωση, δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι οι τιμές στις οποίες θα προσφέρουν στη συνέχεια οι Θεσσαλοί αγρότες τα προϊόντα τους στη διεθνή αγορά, θα είναι ανταγωνιστικές. Για την εγχώρια αγορά δεν υπάρχει το μοντέλο αυτό, ούτε μπορούμε να το δημιουργήσουμε ξαφνικά. Δηλαδή, αίφνης να παράγουμε μοντέλο τεράστιας κτηνοτροφικής παραγωγής. Και δεν θα είναι ανταγωνιστικές διεθνώς, διότι το νερό το οποίο θα φτάσει

από τον Αχελώο, θα έχει στοιχίσει πάρα πολλά χρήματα. Ο προϋπολογισμός του έργου ανέρχεται στα 5 τρισεκατομμύρια, όπως υποστηρίζει ο Μιχάλης Μοδινός, ο οποίος έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα μ' αυτό το θέμα.

Αυτά είναι τα δεδομένα τα οικονομικά και ας μην σκεφτούμε καν την πολιτισμική διάσταση του θέματος. Δηλαδή, αν αυτή η ανάπτυξη θα σημάει περισσότερα σκυλάδικα στον κάμπο της Λάρισας, προφανώς περισσότερες BMW για τους αγρότες, και πάει λέγοντας...!

Από οικολογικής πλευράς, θα έχουμε πολλές μεγάλες επιβαρύνσεις, καταστροφές. Το έργο έχει προχωρήσει, κοντεύει να φτάσει στη Μεσοχώρα, η οποία πρέπει να πλημμυριστεί. Ένα ολόκληρο ορεινό χωριό, θα πρέπει να διαγραφεί ξαφνικά από το χάρτη. Μιλάμε για ορεινά οικοσυστήματα, ιδιαίτερα ευαίσθητα, όχι ιδιαίτερο πλούτο οικολογικού, όμως ευαίσθητα, αυτό έχει σημασία. Διότι υπάρχουν και κάποιες απόψεις όπως π.χ. αυτές του κυρίου Μάργαρη, ο οποίος λέει ότι με την εκτροπή θα δημιουργηθούν κάποιες τεχνητές λίμνες (ταμιευτήρες), αλλά έχει αποδειχθεί -και επαρκώς νομίζω και από τις στήλες της «ΝΕΑΣ

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ» παλιότερα- ότι οι τεχνητές λίμνες σε τέτοια μεγάλα υψόμετρα, με απότομα πρανή, με βυθό 130-180 μέτρα, σαφέστατα δεν μπορούν να φιλοξενήσουν ούτε κάποια λεία παραγωγική, ούτε φυσικά να γίνουν σαν την Κερκίνη υδροβιότοποι, όπου θα παρεπιδηθούν διάφορα πτηνά. Και βέβαια, θα υπάρχουν και οι επιπτώσεις στο Δέλτα του Αχελώου και κατ' επέκταση στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, όπου υπάρχει διαρκής ανταλλαγή υδάτων, υπερπολύτιμη για την ενάλια ζωή της περιοχής.

Ας μην προχωρήσουμε άλλο σ' αυτό το παράδειγμα. Το μόνο που θα ήθελα να προσθέσω εδώ, είναι ότι πρέπει επιτέλους ν' αρχίσουμε να βλέπουμε κι εμείς, γιατί πάντα είμαστε αρκετά καθυστερημένοι σε όλα αυτά, σε σχέση με τα τεκταινόμενα στο εξωτερικό, να δούμε με έμφαση τις εναλλακτικές μορφές, να δούμε ένα εναλλακτικό γεωργικό μοντέλο. Δηλαδή, βιολογικές καλλιέργειες ή οικολογικές καλλιέργειες, όπως έχουν ονομαστεί. Αγροναπαύσεις και καλλιέργεια ψυχανθών. Θεμοκήπια τα οποία χρησιμοποιούν ήπιες μορφές ενέργειας και όχι τις γνωστές θερμικές. Θα μπορούσαν πραγματικά να μελετηθούν, αρκεί να υπάρ-

χει βούληση και να εφαρμοστούν στη συνέχεια, σε όλη την ελληνική επικράτεια.

Θα ήθελα να κλείσω με μια νότα αισιοδοξίας. Πιστεύω, ότι υπάρχουν λύσεις για την Ελλάδα, παρ' όλο που είμαστε σε ένα πολύ άσχημο σημείο από άποψη ισορροπιών. Τα δάση καίγονται κάθε χρόνο, το παρακολουθούμε όλοι, διαβάζουμε και πραγματικά δεν μας κάνει αίσθηση πια, το πόσες χιλιάδες στρέμματα καίγονται κάθε χρόνο. Όμως, χρειάζεται κυρίως πολιτική βούληση και η εφαρμογή μιας συγκεκριμένης στρατηγικής, η οποία περνάει απαραίτητα από την αποκέντρωση πόρων, πληθυσμού και δραστηριοτήτων. Η Αθήνα των 4.500.000, δεν δικαιούται να απομυζά όλο το παραγόμενο προϊόν της υπαίθρου και να απαιτεί να εισάγονται πολύ μεγάλες ποσότητες αγροτικών προϊόντων για να καλυφθούν οι ανάγκες της. Χρειάζεται μια πολιτική η οποία δίνει έμφαση στις ήπιες, ανανεώσιμες μορφές παραγωγής και ενέργειας. Θα δίνει έμφαση στη μαζική μεταφορά και όχι στο Ι.Χ. Θα δίνει έμφαση στην αναδιάρθρωση της βαριάς ενεργοβόρας βιομηχανίας. Στην εφαρμογή αντιρουπαντικών τεχνολογιών. Και φυσικά, όπως είπα και προηγουμένως, στην προώθηση της οργανικής γεωργίας.

Βιολογικοί καθαρισμοί, οικολογικές καλλιέργειες, δενδροφυτεύσεις. Μια σειρά οικολογικά συμβατές οικονομικές δραστηριότητες, μπορούν πράγματι να λύσουν πολλά προβλήματα, εκτός των άλλων και το πρόβλημα της ανεργίας. Νομίζω λοιπόν, ότι πρέπει να αι-

σιοδοξούμε, αλλά ταυτόχρονα, πρέπει να είμαστε και έτοιμοι σαν πολίτες αυτής της χώρας να αναλάβουμε κάποιο ρίσκο, κάποια πρωτοβουλία και να προωθήσουμε μια διαφορετική αντίληψη, πάνω σ' αυτά τα ζητήματα, η οποία δεν είναι φυσικά η ανάπτυξη, αλλά είναι η βιώσιμη διαχείριση της εθνικής οικονομίας, του εθνικού μας πλούτου.

Α. Βαγενχόβεν: Στην κλίμακα της πόλης, τα προβλήματα τίθενται κάπως διαφορετικά. Και εδώ υπάρχουν διλήμματα ανάμεσα στην ανάπτυξη και το περιβάλλον, αλλά είναι προφανές ότι τα διλήμματα δεν είναι του είδους που ακούσαμε να περιγράφονται προηγουμένως. Δεν είναι δηλαδή διλήμματα σχετικά με το αν θα καταστραφούν οικοσυστήματα ή αν θα αποδιάρθρωθούν αλυσίδες παραγωγής, φυσικές αλυσίδες οι οποίες έχουν προ πολλού εκλείψει.

Η περίπτωση που ήθελα να παρουσιάσω και να συζητήσω μαζί σας, το πρόβλημα του Ελαιώνα, είναι περισσότερο θέμα ανάπτυξης μιας περιοχής, η οποία έχει ήδη υποστεί προ πολλού μια καταστροφική περιβαλλοντική υποβάθμιση. Κάτι που ξεκίνησε από το τσεκούρι.

Αρχικά ήταν θέμα καταστροφής του πραγματικού ελαιώνα που σήμερα δεν υπάρχει πλέον, υλοτόμησης σε καυσόξυλα. Στη συνέχεια προσέλαβε τη μορφή βάνανσης αξιοποίησης μιας αστικής περιοχής, πράγμα που θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί σαν κλασικό παράδειγμα φαύλου κύκλου υποβάθμισης ενός χώρου αστικού, όπου πάρα πολύ

σημαντικό ρόλο έπαιξαν, όχι μόνο οι δυνάμεις της αγοράς, αλλά και της άγριας αστικοποίησης και κερδοσκοπίας.

Δυστυχώς, πάρα πολύ μεγάλο ρόλο έπαιξε και η αδράνεια της ίδιας της πολιτείας, η οποία κι αυτή μπορεί να δημιουργήσει φαινόμενα υποβάθμισης και εγκατάλειψης στην τύχη της μιας αστικής περιοχής. Το πρόβλημα βέβαια, είναι ότι τα πρότυπα ανάπτυξης τα οποία αντιπαρατίθενται στη σημερινή κατάσταση του Ελαιώνα, περιλαμβάνουν μια διαφορετική μορφή συσσώρευσης που είναι εξ ίσου εχθρική προς το περιβάλλον, όπως και η κατάσταση που επικρατεί σήμερα.

Ποιά είναι αυτή; Τη δίνω με δύο λόγια για όσους ενδεχομένως δεν τη γνωρίζουν. Ο Ελαιώνας είναι μια ζώνη κάπου εννέα χιλιάδων στρεμμάτων, που εκτείνεται κατά μήκος του Κηφισού, ανάμεσα στον Κηφισό και τη σιδηροδρομική γραμμή, στη Λεωφόρο Κωνσταντινουπόλεως, από το Περιστέρι, περίπου από το σταθμό των υπεραστικών λεωφορείων, μέχρι τη Λαχαναγορά. Και που ήταν κάποτε κι αυτό τμήμα του λεγόμενου Αθηναϊκού Λόγγου, του ελαιώνα που εκτεινόταν σε ένα πολύ μεγάλο μέρος του λεκανοπεδίου.

Ειδικά όμως το τμήμα αυτό του Ελαιώνα, υπήρχε ακόμη σχεδόν μέχρι τις μέρες μας. Οι άνθρωποι οι οποίοι θυμούνται την περιοχή του Ελαιώνα σαν ένα τόπο περιπάτου και αναψυχής, βρίσκονται ακόμη ανάμεσά μας.

Στον Ελαιώνα σήμερα, οι μόνες αναμνησεις αυτής της περιόδου είναι τα ελάχιστα ελαιόδενδρα που έχουν μείνει σε μια γωνία του και μια σειρά από μικρά εκκλησάκια τα οποία βρίσκονται σφηνωμένα ανάμεσα σε βιομηχανίες, αλάνες με παλιοσιδερα, αποθήκες, γραφεία μεταφορών και ένα πραγματικό συνοθύλευμα απερίγραπτων, ετερόκλητων χρήσεων γης.

Αυτή η κατάσταση, η τριτοκοσμική κατά κάποιο τρόπο ανάπτυξη του Ελαιώνα, μπορούσε να συγκριθεί με άλλες περιοχές της Αθήνας, και από πολλούς, δυστυχώς, αυτό έγινε: αντιμετώπιστηκε σαν ένα φαινόμενο το οποίο θα μπορούσε να βελτιωθεί και να διορθωθεί εάν στη θέση του αναπτυσσόταν, αν εμφανιζόταν μια μορφή ανάπτυξης σαν κι αυτή που υπάρχει σε άλλα τμήματα της Αθήνας. Τα τμήματα της Α-

θήνας, τα οποία έχουν οικοδομηθεί με πάρα πολύ μεγάλη ένταση και φόρτιση του εδάφους, σε γειτονιές όπως και η Κυψέλη, το Παγκράτι, τα Πατήσια και τόσες άλλες. Δυστυχώς, όπως είπα, μπορεί η μορφή συσσώρευσης κεφαλαίου που εμφανίζεται σ' αυτές τις διαφορετικές μορφές αστικοποίησης να είναι διαφορετική, αλλά η σχέση με το περιβάλλον και η αρμονία των σχέσεων μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντός του, είναι εξίσου εχθρική και στις δύο περιπτώσεις.

Και εδώ λοιπόν, έχουμε να κάνουμε με ένα φαινόμενο απώλειας ισορροπιών. Μπορεί να μην είναι οι ίδιες μ' αυτές που περιέγραψε προηγουμένως ο κύριος Σακιώτης, αλλά είναι απώλεια ισορροπιών ανάμεσα σε ανθρωπινες κοινότητες, σε τόπους κατοικίας και εργασίας και σε γειτονιές, οι οποίες έχουν προ πολλού χάσει το πλαίσιο και τα σημεία αναφοράς τους.

Έτσι, η αντιμετώπιση του προβλήματος του Ελαιώνα ήταν δилημμα του κατά πόσο μπορεί κανείς να παρέμβει, όχι για να σώσει ένα φυσικό περιβάλλον, αλλά για να αποκτήσει σε κάποιο μέτρο, μερικές από τις ισορροπίες που έχουν χαθεί μέσα στην Αθήνα.

Ένα πρόσθετο πρόβλημα είναι, αν θέλετε, ότι ακόμη και η ίδια μορφή παραγωγικής ανάπτυξης, η ανάπτυξη έστω της παραγωγικής βάσης της Αθήνας σε περιοχές όπως ο Ελαιώνας, έχει γίνει με έναν τρόπο τόσο βάρβαρο και τόσο εξεθλωμένο, από άποψη συνθηκών ζωής και εργασίας, ώστε ταυτόχρονα με το περιβαλλοντικό αίτημα, να υπάρχει και ένα αίτημα τοποθέτησης ξανά των σχέσεων εργασίας, των σχέσεων παραγωγής, σε μια πιο υγιή και αρμονική βάση. Πιθανόν να μου πείτε, ότι είναι τελικά το ίδιο πρόβλημα.

Έτσι λοιπόν, στη μελέτη για το θέμα του Ελαιώνα που έγινε μέσα στο Πολυτεχνείο από μια ερευνητική ομάδα, μια μικτή ερευνητική ομάδα των Τμημάτων Αρχιτεκτόνων και Χημικών Μηχανικών, το δилημμα από την αρχή ήταν, πώς θα εξισορροπηθούν αυτά τα διαφορετικά αιτήματα. Το αίτημα για μία υγιέστερη παραγωγική λειτουργία και το περιβαλλοντικό αίτημα, το ευρύτερο της Αθήνας. Μεταφραζόμενο αυτό το δилημμα σε συγκεκριμένες προτάσεις, πήρε τη μορφή μιας καλύτερης οργάνωσης της βιομηχανίας σε

οργανωμένους βιομηχανικούς θήλακες, περιοχές βιομηχανικές με καλύτερη πολεοδομική οργάνωση και περιβαλλοντικές συνθήκες. Και ταυτόχρονα, στην ανάπτυξη μιας ζώνης πρασίνου και πολιτισμού, που θα μπορούσε να δεχθεί και εκπαιδευτικές, πολιτιστικές και άλλες συμβατές με τους περιβαλλοντικούς στόχους χρήσεις.

Όπως γίνεται συνήθως, έτσι και στην περίπτωση του Ελαιώνα, οι μόνιμες αντιρρήσεις που προβάλλονται, αφορούν πρώτον, το κατά πόσο τέτοια εγχειρήματα είναι εφικτά μέσα στις οικονομικές και οργανωτικές δυνατότητες της Ελληνικής πραγματικότητας. Και δεύτερον, το κατά πόσο μια τέτοια παρέμβαση θα λειτουργούσε εχθρικά προς αυτό, που πολύ αόριστα συλλαμβάνεται σαν ανάπτυξη στην περίπτωση μιας πόλης.

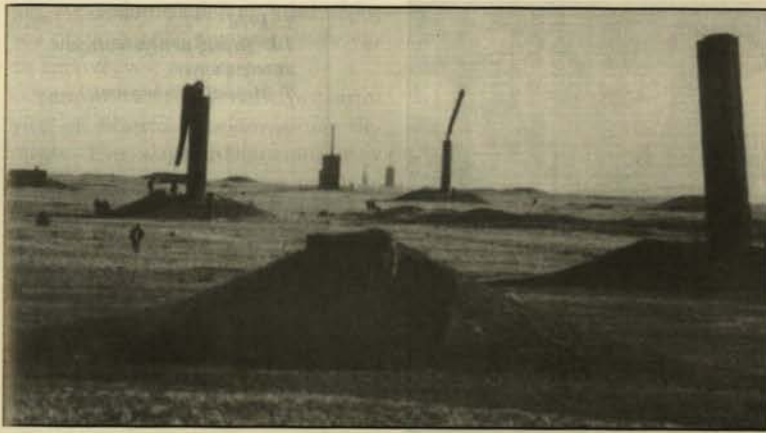
Όπου ανάπτυξη στην περίπτωση αυτή, μεταφράζεται στη μέγιστη δυνατότητα οικοδομικού οργανισμού, ως το πούμε έτσι, πράγμα που δίνει τη δυνατότητα διόγκωσης του οικονομικού προϊόντος του κατασκευαστικού τομέα, αλλά φυσικά, δίνει και τη δυνατότητα πλουτισμού σε μία μερίδα του

πληθυσμού που, εξίσου με τους αγρότες, επιθυμεί να έχει κι αυτή τις BMW της και τα σκυλάδικά της.

Πάντως, σαν παράδειγμα, νομίζω ότι είναι από τα καλύτερα που μπορεί να φανταστεί κανείς. Ένα παράδειγμα στο οποίο η έννοια της ανάπτυξης, με τον τρόπο που τίθεται τα τελευταία είκοσι - τριάντα χρόνια στα ελληνικά αστικά κέντρα, και η έννοια του περιβάλλοντος, όπου πλέον το φυσικό περιβάλλον έχει πλήρως εξοντωθεί, αλλά παραμένει σαν κοινωνικό αίτημα, έπρεπε να συνυπάρξουν.

Το καταθέτω κι αυτό σαν μια περίπτωση που αξίζει τον κόπο να συζητηθεί, διότι σίγουρα, ο Ελαιώνας δεν είναι ούτε η μοναδική, ούτε η τελευταία περίπτωση, όπου πρέπει να ληφθούν σοβαρές αποφάσεις για το κατά πόσο η ανάπτυξη των αστικών κέντρων και η εξασφάλιση στοιχειωδώς ανεκτών περιβαλλοντικών και κοινωνικών συνθηκών ζωής, είναι εφικτή και μπορεί να συνυπάρξει.

Μ. Αποστόλου: Η υπόθεση των παραδοσιακών οικισμών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το θέμα του περιβάλλοντος. Η κλίμακά τους και το γεγονός

ότι αποτελούν μια φάση στην ιστορική εξέλιξη του ίδιου του περιβάλλοντος, τους φέρνει να είναι άμεσα συνδεδεμένοι μ' αυτό.

Η ανάπτυξη με μία υγιή έννοια, θα μπορούσε να δώσει στους παραδοσιακούς οικισμούς μια σωστή ένταξη στη σύγχρονη ζωή. Αυτό θα προϋπέθετε βέβαια, έναν προγραμματισμό, ο οποίος θα καθόριζε τον κατάλληλο ρόλο κάθε οικισμού στη διαδικασία της ανάπτυξης. Όμως, είμαστε μακριά απ' αυτό το στόχο, ο οποίος αυτή τη στιγμή έχει θεωρητική μόνο αξία.

Μοιραία λοιπόν, η προστασία των παραδοσιακών οικισμών που είναι ένα αίτημα πολύ γενικότερο και ευρύτερο, περιορίζεται σ' αυτό που ο κύριος Βασενχόβεν ονόμασε αστυνομική προστασία και έχει άμεση σχέση με την «παθητική» προστασία. Αυτά είναι τα σημερινά δεδομένα και οι δυνατότητές μας.

Αξίζει όμως να δούμε πως εξελίσσεται το θέμα της προστασίας των παραδοσιακών οικισμών στον ευρύτερο και στον ελληνικό χώρο. Αν και η δεκαετία του '50 ήταν η εποχή της συνειδητοποίησης του προβλήματος διεθνώς, μετά τις καταστροφές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η δεκαετία του '60 ήταν η εποχή θεμελίωσης των θεωρητικών εννοιών της προστασίας των συνόλων. Στη δεκαετία του '70 υπήρξε μια έντονη δραστηριοποίηση επί του αντικειμένου στον ελληνικό χώρο. Η καταγραφή της πολιτιστικής κληρονομιάς που εφαρμόστηκε στο σύνολο του ελληνικού χώρου για την επιλογή των παραδοσιακών οικισμών, η ευρεία συμμετοχή της Ελλάδας στο συνέδριο του Άμστερνταμ και το άρθρο 24 του

Συντάγματος, υπήρξαν ουσιώδεις κινήσεις στον τομέα αυτό. Η ενεργοποίηση της πολεοδομικής νομοθεσίας για πρώτη φορά προς την κατεύθυνση αυτή, έθεσε τις θεσμικές βάσεις για την προστασία των συνόλων. Αν η δεκαετία του '70 δημιούργησε την ελπίδα για την προστασία τους, αντίθετα η δεκαετία του '80 στην ουσία δεν στάθηκε στο ύψος των προσδοκιών που δημιούργησε η προηγούμενη και μετέτρεψε την ελπίδα αυτή σε έναν πάρα πολύ μακρινό, και αβέβαιο να πραγματοποιηθεί, στόχο.

Αυτό οφείλεται κυρίως στο θεσμικό πλαίσιο που υιοθετήθηκε στο διάστημα αυτό, το οποίο καθιέρωσε μέτρα ποσοτικά για την αντιμετώπιση μιας υπόθεσης με καθαρά ποιοτικό περιεχόμενο. Επιπλέον, η ένταξη της προστασίας τους σε ένα γενικευτικό θεσμικό πλαίσιο, όσον αφορά στις ρυθμίσεις του κτισμένου χώρου και του άμεσου περιβάλλοντός του, δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τις ιδιαιτερότητες του παραδοσιακού χώρου.

Από τις εμπειρίες που είχαμε σε προγράμματα ερευνητικά στο νησί της Λευκάδας, μας δόθηκε η εντύπωση ότι η δεκαετία του '90, αν μη τι άλλο, θα καταγράψει τις καταστροφές που θα είναι συνεχείς και ανεπανόρθωτες με βραχυπρόθεσμα συμπτώματα την καταστροφή των μικρών παραθαλάσσιων παραδοσιακών οικισμών και μακροπρόθεσμα την καταστροφή των υπολοίπων.

Ας δούμε όμως αναλυτικά, ποιά είναι τα σημερινά δεδομένα υπό το πρίσμα των παραπάνω ρυθμίσεων, αλλά και γενικότερα. Το θεσμικό και διοικητικό πλαίσιο, πέρα από την φιλοσο-

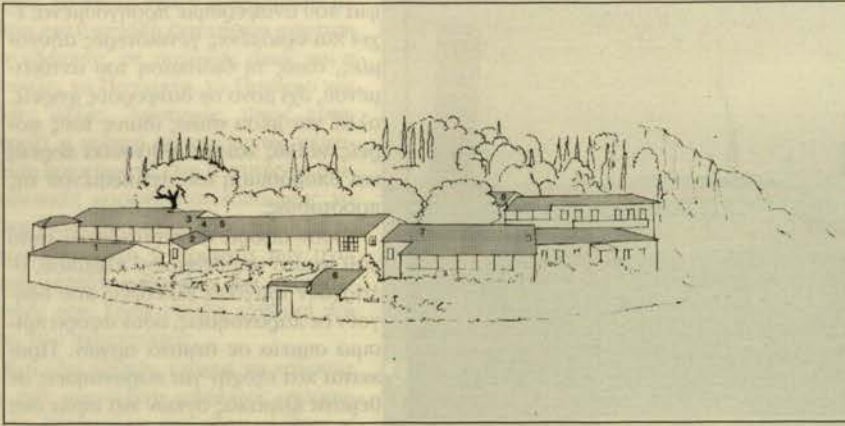
φία που αναφέρθηκε προηγούμενα, έχει και ορισμένες γενικότερες αδυναμίες, όπως τη διάσπαση του αντικειμένου, όχι μόνο σε διάφορους φορείς, αλλά και μέσα στους ίδιους τους φορείς, καθώς και μια φθίνουσα πορεία και υποβάθμιση του αντικειμένου της προστασίας.

Όσον αφορά το περιεχόμενο αυτό καθ' εαυτό του θεσμικού πλαισίου, υπάρχουν τραγικές ελλείψεις που οδηγούν σε παρανοήσεις, όσον αφορά κρίση σε σημεία σε θέματα αρχών. Πρόκειται κατ'εξοχήν για παρανοήσεις σε θέματα κλίμακας όγκων και υψών στα νέα κτίρια, καθώς και κλίμακας των ίδιων των οικισμών-προβλήμα ιδιαίτερα αισθητό σε μικρούς οικισμούς. Πρόκειται επίσης, για ελλιπή προστασία των αυθεντικών κτισμάτων που συγχροτούν τα παραδοσιακά σύνολα. Κατά συνέπεια, οι υπερβάσεις σε θέματα κλίμακας, προσβάλλουν κατ'εξοχήν τη φυσιογνωμία των οικισμών, πέρα από πλήθος άλλων επεμβάσεων που δημιουργούν μικρότερης έντασης αλλοιώσεις στο περιβάλλον. Τα θέματα υψών, είναι μια βασική αποτυχία των διαταγμάτων, όχι μόνο των γενικών αλλά και κάποιων ειδικών. Μια διάταξη που επιτρέπει ύψος 10,μ. όταν το κτίριο βρίσκεται σε κεκλιμένο έδαφος, δεν έχει καμία σχέση με τους περισσότερους παραδοσιακούς οικισμούς.

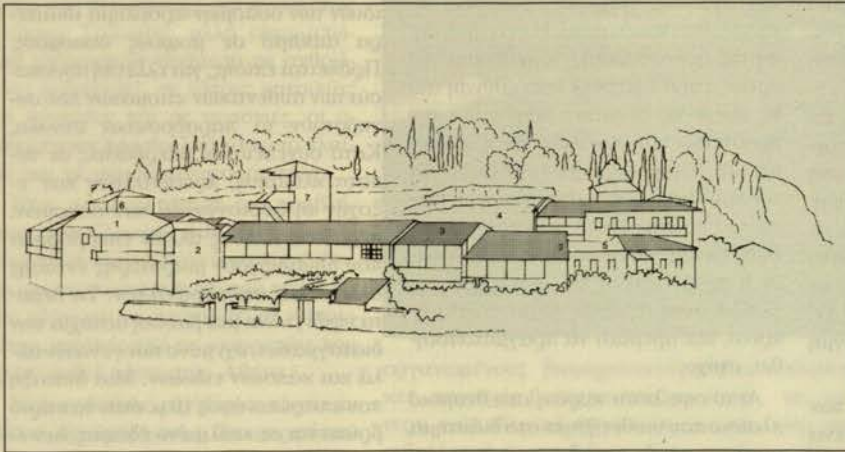
Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις σχετικά με τα παραπάνω κρίσιμα θέματα, φιλτράρονται μέσα από τις κρίσεις των τοπικών επιτροπών αρχιτεκτονικού ελέγχου (ΕΠΑΕ), στις οποίες ουσιαστικά έχει μεταβιβαστεί η ευθύνη για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών. Το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, όπως παραπάνω το περιγράψαμε, αποτελεί σημαντικό λόγο αποτυχιών των ΕΠΑΕ.

Στην κρίση των ΕΠΑΕ επαφίεται η κατεδάφιση παραδοσιακών κτισμάτων, ένα από τα πιο λεπτά και κρίσιμα θέματα στην προστασία των παραδοσιακών οικισμών.

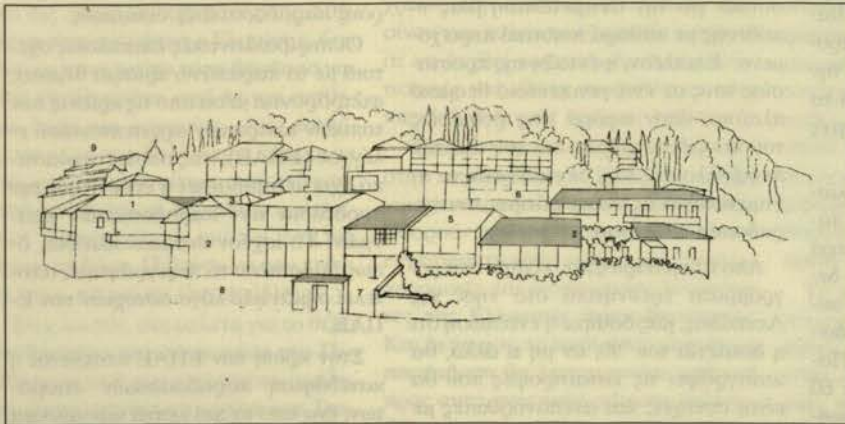
Κατεδάφιση παραδοσιακών κτισμάτων, σύμφωνα με τις διεθνείς προδιαγραφές, δεν νοείται παρά σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ακριβώς στο σημείο αυτό εντοπίζεται ένα από τα πιο βασικά θέματα αποτυχίας των ΕΠΑΕ, μια και οι σχετικές αποφάσεις δημιουργούν επεμβάσεις μη αναστρέψι-

1. 1974
1-8 .Θέσεις μεταγενέστερων
κατεδαφίσεων
7. Μερική κατεδάφιση(;))

εικ. 2. 1988
1,2. Νέα κτίσματα σε θέση
κατεδαφισμένων.
3. Ανακατασκευή μερική και
υπερύψωση. Επέμβαση
ενταγμένη στον πολεοδομικό
ιστό.
4. Εξοικαφή σε θέση
κατεδαφισμένου κτίσματος
προεκτεινόμενη πέραν του
συνεκτικού ορίου του οικισμού
5. Κατάρρευση στέγης.
6,7. Νέα κτίσματα. Υπέρβαση
κλίμακας υψών και ορόφων. Το
υπ' αρ. 6, στην ίδια σειρά με
τα παραδοσιακά κτίσματα
υπερβαίνει κατά ένα όροφο το
περιβάλλον. Το 7 με τριώροφη
όψη.

εικ. 3. 1992
1-6 Νέα κτίσματα σε θέσεις
κατεδαφισμένων.
8. Μαζί με νέα κατασκευή
αφαίρεση του πρσίονου.
9. Πολύοροφο «κλιμακωτό
κτίσμα προσαρμοσμένο στην
κλίση του εδάφους»: έγκριση
β' βαθμίας ΕΠΑΕ Πάτρας.
Η μεγάλη κλίση του εδάφους,
η υπέρβαση υψών - αριθμού
ορόφων των νέων κτιρίων και η
αντικατάσταση παλαιών
κτισμάτων ανέδειξαν κυρίαρχο
το σύγχρονο περιβάλλον εις
βάρος του παραδοσιακού στο
τμήμα αυτό του οικισμού.

Διαχρονική εξέλιξη στον παραθαλάσσιο παραδοσιακό οικισμό Αγ. Νικήτα Λευκάδας (1972-1992). Μερική άποψη που παρουσιάζει το πιο σημαντικό τμήμα του οικισμού. Παραποίηση ορίων και οικοδόμηση με τους όρους του συνεκτικού τμήματος σε αδόμητο τμήμα του οικισμού, ακατάλληλοι όροι δόμησης εντός του συνεκτικού τμήματος του οικισμού είναι απόρροια πράξης της οριοθέτησης του 1987. Αποτελέσματα: αλλοίωση της πυκνότητας και συνοχής του παραδοσιακού ιστού, «πνίξιμο»- εξαφάνιση των παραδοσιακών κτισμάτων μέσα στην σύγχρονη δόμηση, αλλοίωση της κλίμακας του οικισμού. Ευρύτερες αλλοιώσεις ύψους, χαρακτηρίρα και ισοροπιών μεταξύ κτισμένων και φνσικου περιβάλλοντος. Η μεγάλη αλλοίωση του τμήματος αυτού του παραδοσιακού οικισμού στο διάστημα 1988-92 είναι αξιοπρόσεκτη για δύο λόγους:

- 1) Ακριβώς γιατί έπεται της πράξης οριοθέτησης του οικισμού (1987)
 - 2) Διότι συμπίπτει με τη φάση προώθησης από το ΥΠΕΧΩΔΕ του διατάγματος ειδικών όρων δόμησης για την προστασία του οικισμού κατόπιν πρότασης ερευνητικού έργου μας στο ΕΜΠ.
- Με γκρι τόνο σημειώνονται τα παραδοσιακά κτίσματα.

μες. Ας αφήσουμε βέβαια κατά μέρος τον ολέθριο ρόλο των επιτροπών για τα επικινδύνως ετοιμόρροπα.

Υπάρχουν ακόμα γενικότερες αστοχίες σε θέματα εφαρμογής των θεσμών. Ένα κλίμα αυθαιρεσίας στον τομέα αυτό, επιβαρύνει την υπόθεση της προστασίας. Επισημάνθηκαν στην σχετική έρευνα, έξι τουλάχιστον τέτοιες περιπτώσεις σε κεντρικό ή περιφερειακό επίπεδο.

1. Διαπιστώθηκε παράκαμψη των ισχυουσών διατάξεων ως προς την οριοθέτηση συνεκτικών και μη τμημάτων οικισμών, παραποίηση μελετών οριοθέτησης, και βάσει αυτών, θέσπιση όρων δόμησης βλαπτικών για το περιβάλλον.
2. Παρατηρήθηκε έλλειψη εφαρμογής της νομοθεσίας (ΚΥΑ 69269) σε ότι αφορά το γνωμοδοτικό ρόλο των κεντρικών υπηρεσιών για έργα περιφερειακά-δημόσια έργα και ΟΤΑ.
3. Επίσης, έλλειψη εφαρμογής της νομοθεσίας σε ότι αφορά τον έλεγχο από τις ΕΠΑΕ (Επιτροπές Αρχιτεκτονικού Ελέγχου) για έργα περιφερειακά, εκτελούμενα από το Δημόσιο ή τους ΟΤΑ σε παραδοσιακούς οικισμούς.
4. Παρατηρήθηκαν ακόμα συμπτώματα παραποίησης υφιστάμενων μελετών σεβόμενων το περιβάλλον και κατασκευή έργων χωρίς αιτιολογημένες μελέτες και προγραμματισμό, με συνέπεια, τυχαίες επιπτώσεις στο παραδοσιακό περιβάλλον.

Αυτά είναι μερικά από τα συμπτώματα που συντρέχουν στην καταστροφή των παραδοσιακών οικισμών σε τοπικό επίπεδο. Για την παράκαμψη των θεσμοθετημένων διαδικασιών, η σύνομη απορρόφηση κονδυλίων υπήρξε ως επίσημη αιτιολόγηση. Αυτή η αιτιολόγηση προδίδει άμεσα την παρεμπνεμία του στόχου της ανάπτυξης και το βαθμό στον οποίο έχει συρρικνωθεί η έννοια αυτή σε τοπικό επίπεδο. Η παραπάνω αιτιολόγηση χρησιμοποιείται με άνεση ως άλλοθι, για οποιαδήποτε άστοχη και αυθαίρετη περιβαλλοντική διαχείριση.

Η μεγάλη αυθαιρεσία όμως γίνεται από το κέντρο σε επίπεδο επιτελικό. Συγκεκριμένα:

1. Στα άνω επίπεδα λήψης των αποφάσεων (ΣΧΟΠ) και ειδικότερα, προκειμένου περί θετικών για το περιβάλλον προσαθειών που γίνονται σε κατώτερα επίπεδα. Συγκεκριμένα, χωρίς επίσημη γραπτή αιτιολόγηση με το κοινότυπο αιτιολογικό: «Κατόπιν διαλογικής συζήτησης» αλλάζουν βασικές προτάσεις εισηγήσεων.
2. Με την κωλυσιεργία και καθυστέρησης σε κρίσιμα θέματα για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών, όπως: α) υπερβολική καθυστέρηση στην προώθηση για θεσμοθέτηση και έκδοση ειδικών διαταγμάτων, με όλες τις συνέπειες και επιπτώσεις από τις πιέσεις στο περιβάλλον που αναπτύσσονται στη φάση αυτή, β) το πάγωμα επιτροπών που είχαν σαν στόχο την πρόληψη αστοχιών της νομοθεσίας, όπως π.χ. η επιτροπή που είχε συσταθεί για τη βελτίωση των σημείων εκείνων του θεσμικού πλαισίου, που αφορούν στην οριοθέτηση των οικισμών και όχι μόνον των παραδοσιακών.

Αυτές είναι μερικές από τις αστοχίες της τοπικής και της κεντρικής διοίκησης. Βλ. εικόνα σελ. 148.

Α. Βασενχόβεν: Ολοκληρώνοντας τις πέντε εισηγήσεις και πριν προχωρήσουμε στη συζήτηση, θα ήθελα να κάνω ορισμένες παρατηρήσεις: είναι προφανές πως το τί αποτελεί περιβάλλον, κάθε άλλο παρά σαφές είναι, μιας και μόνο από τη γκάμα των παρουσιάσεων έγινε ολοφάνερο ότι μιλάμε για ένα μεγάλο φάσμα τύπων περιβάλλοντος,

του οποίου την συμβιωτική σχέση με την ανάπτυξη επιζητούμε.

Δεύτερο θέμα, το οποίο για μένα είναι πολύ σημαντικό: αυτό το περιβάλλον, ποιοί είναι εκείνοι οι οποίοι το εκφράζουν και το εκπροσωπούν; Διότι είναι προφανές ότι έχει πολύ μεγάλη σημασία εν προκειμένω, η στάση των ίδιων των ανθρώπων, οι οποίοι υποτίθεται ότι ζουν μαζί μ' αυτό και οι οποίοι πολλές φορές είναι οι χειρότεροι εχθροί του.

Αυτό με φέρνει σε ένα τρίτο ερώτημα: από ποιούς κινδυνεύει το περιβάλλον; Εδώ νομίζω ότι πρέπει να διακρίνουμε διάφορες περιπτώσεις. Για μένα είναι σαφές ότι η κλίμακα του παραδοσιακού οικισμού, όπου διάφορα τοπικά συμφέροντα ενδεχομένως ή κερδοσκοπικές βλέψεις, εχθρεύονται το περιβάλλον, διαφέρει από ένα μεγάλο έργο, του οποίου η έμπνευση -ας το πούμε έτσι- εκπορεύεται πολλές φορές από λίγους τεχνοκράτες, οι οποίοι πιστεύουν ότι μ' αυτό τον τρόπο θα επιδιώξουν κάποιους ευρύτερους πολιτικούς και κοινωνικούς στόχους.

Ένα τέταρτο ερώτημα είναι, κατά πόσο νομιμοποιούμαστε να μιλάμε για μια αυτονομημένη, αποστασιοποιημένη πολιτική περιβάλλοντος, η οποία κατά κάποιο τρόπο αντιμετωπίζεται σαν να είναι μια χωριστή δραστηριότητα μακριά από τις υπόλοιπες δραστηριότητες μιας πολιτείας. Η προσωπική μου άποψη, είναι ότι κάτι τέτοιο είναι εσφαλμένο. Εάν μάλιστα τα θέματα του περιβάλλοντος είναι τελικά θέματα τρόπου ζωής και αν, προκειμένου να βρούμε αυτή τη συμβιωτική

σχέση, πρέπει να μάθουμε να ζούμε με διαφορετικό τρόπο, είναι προφανές ότι τα θέματα αυτά είναι πολύ γενικότερα.

Και τέλος, ίσως θα ήταν ενδιαφέρον αν υπήρχαν και ορισμένες απόψεις, μιας και η συζήτηση εντάσσεται στην Πανεπιστημιακά και βρισκόμαστε μέσα σε ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα, για το πώς όλα αυτά τα πράγματα μεταφέρονται μέσα στο χώρο της πανεπιστημιακής παιδείας και ειδικότερα στην παιδεία που παρέχεται σε ένα ίδρυμα σαν το Πολυτεχνείο. Νομίζω ότι είναι καιρός τώρα να περάσουμε στη συζήτηση.

Κ. Αραβαντινός: Δύο θέματα ήθελα να θίξω, αφού ευχαριστήσω και τους πέντε ομιλητές για τις παρεμβάσεις τους. Όσοι είμαστε εδώ, είμαστε λίγο-πολύ ευαισθητοποιημένοι, είμαστε όπως λέμε όχι με το λιοντάρι, αλλά μ'εμάς. Ακούσαμε π.χ. τον κύριο Σακιώτη να λέει, υπό τύπον συνθήματος και πρέπει να χρησιμοποιούμε συνθήματα γιατί πρέπει να ακούγονται απόψεις: όχι ανάπτυξη, αλλά βιώσιμη διαχείριση. Τώρα, το όχι ανάπτυξη, αλλά βιώσιμη διαχείριση, ίσως είναι μετάφραση: το βιώσιμο είναι το sustainable. Δηλαδή, αυτή που έχει μια διάρκεια. Διαχείριση είναι management και όχι development.

Χρησιμοποιώ αυτούς τους Αγγλοσαξονικούς όρους, γιατί με ανησυχεί λιγάκι το σύνθημα. Δεν πιστεύω ότι πρέπει να εξαφανίσουμε τον όρο ανάπτυξη, διότι υπάρχει ανάπτυξη πολιτιστική, για την οποία όλοι πιστεύουμε ότι πρέπει να συνεχίσει να υπάρχει. Ενώ ο όρος διαχείριση, είναι ένας όρος μάλλον εγκεφαλικός, ενώ μπορεί να θεωρηθεί και υλιστικός άρδην. Όχι

τόσο κοντά δηλαδή σε πράγματα που θέλουμε να εξελιξουμε, που θέλουμε να συγκρατήσουμε.

Και κάτι άλλο ακόμα: Πολλές φορές συγχωρούμε την ανάπτυξη ανάλογα με το αποτέλεσμα της, διότι ανάπτυξη κάνουν και οι εφευρέτες. Υπάρχουν καλές και κακές πλευρές της. Εδώ βέβαια τίθεται το ερώτημα: μπορούμε να σταματήσουμε τον άνθρωπο να σκέπτεται και να θέλει να εξελίξει το χώρο γύρω του; Άρα τίθεται το ερώτημα του ποιός ελέγχει την εφεύρεση, αν είναι καλή ή κακή; Και τέλος, μήπως πολλές φορές ο σκοπός αγιάζει τα μέσα; Η ανάπτυξη όταν έχει καλά αποτελέσματα, λέμε ότι είναι επιτυχημένη και οικολογικά αρεστή, ενώ όταν αποτύχει την βγάζουμε σκάρτη.

Η ανάπτυξη εξυπηρετεί οπωσδήποτε και μια εξέλιξη του ανθρώπου, εξυπηρετεί την επικοινωνία, εξυπηρετεί τον πολιτισμό. Ας αναφερθώ λοιπόν σε κάτι που έχει σχέση με την επικοινωνία. Αυτή τη στιγμή δεν σηκώνεται κανείς να φωνάξει - η «ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ» έχει βεβαίως διαμαρτυρηθεί - για τις κεραίες της τηλεόρασης ή του ραδιοφώνου στα βουνά. Δεν σηκωνόμαστε να φωνάξουμε ότι η πλατεία Αγίου Γεωργίου Καρύτση, με μνημείο τον Άγιο Γεώργη τον Καρύτση, είναι γεμάτη από τα αυτοκίνητα των δημοσιογράφων, διότι εξυπηρετούμεθα. Και βεβαίως, θα ήθελα να δώσω στην «ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ» ένα παράδειγμα: μαζεύτηκαν οι δημοσιογράφοι του «STERN», 100 άνθρωποι, έβγαλαν μια φωτογραφία μπροστά στη λεωφόρο όπου βρίσκεται το συγκρότημά τους με τα αυτοκίνητά τους και δεν μπορούσε να περάσει άνθρωπος. Τη δεύτερη φορά μαζεύτηκαν πάλι, αλλά χωρίς αυ-

τοκίνητα, και χώρεσαν σε ένα λεωφορείο. Από τότε εφαρμόσαν αυτή τη λύση. Ετόλμησα να πω σε ένα δημοσιογράφο: γιατί φέροντε το αυτοκίνητό σας; «Μα κύριέ μου, επιτελούμε κοινωνικό έργο».

Η να πάρουμε και ένα άλλο θέμα. Προσπαθεί αυτή τη στιγμή το Μέγαρο Μουσικής να επεκταθεί προς τα πίσω. Είναι ανάπτυξη ή είναι καταστροφική αυτό; Εφόσον όμως ο σκοπός είναι πολιτισμικός, το ότι θα μετατραπεί ένα πάρκο σε μετεόν, πώς το βλέπουμε αυτό το πράγμα;

Ε. Αφτιάς: Θα ήθελα να πω ότι καθ'αρχήν τα έχουμε χάσει λίγο, διότι το αντικείμενο είναι τόσο ευρύ, που αρχίζει από μια μακροθεώρηση διαχρονική και φτάνει σε επιμέρους θέματα. Τι να πρωτοπεί κανείς μπροστά σε όλα αυτά;

Χωρίς ιεράρχηση θα αναφέρω μερικές παρατηρήσεις. Πρώτα - πρώτα, νομίζω ότι είναι πολύ σωστή η θεώρηση που έκανε ο συνάδελφος Χατζημπίρος, που είπε, ότι από παλιά τα κάναμε αυτά τα πράγματα. Έχω κι εγώ τέτοιες εικόνες.

Υπήρχε ένας ωραίος πίνακας στην παλιά Πρωτανεία, δεν ξέρω αν κήκε, στο γραφείο του Πρωτάνεως, που έδειχνε πως ήταν εδώ η περιοχή πριν να χτιστεί γύρω-γύρω.

Μου έκανε πάντα εντύπωση, ήταν κραινιού τόπος, δεν υπήρχε ένα δένδρο. Και σε λιθογραφίες περιηγητών βλέπω την Ακρόπολη κλπ. Πιο πολλά δένδρα έχει τώρα παρά είχε τον καιρό εκείνο. Έχω ακούσει επίσης ότι τους κέδρους του Λιβάνου, τους έκοψαν οι Φοίνικες για να φτιάξουν καράβια και από χρόνια έχουν εξαφανιστεί. Έχουν μείνει

μόνο μερικοί κέδροι εκεί, για να τους βλέπουν οι τουρίστες σήμερα.

Επομένως, από παλιά κάναμε αυτές τις επεμβάσεις. Όμως, είναι πάρα πολύ εύστοχη η παρατήρηση του κυρίου Μοδινού που είπε, ότι μεταφερόμαστε σε κάποια άλλα επίπεδα ισορροπίας.

Σε ότι αφορά την παρουσίαση του κυρίου Μοδινού, θα ήθελα να πω ότι έθεσε ένα πολύ καίριο ζήτημα, αλλά ίσως ο χρόνος δεν επέτρεψε να κουβεντιάσουμε λίγο παραπάνω γι' αυτό. Αυτό το μοντέλο ανάπτυξης που αντιστοιχεί τόσες κιλοβατώρες ενέργειας κατά κεφαλήν, τόσα αυτοκίνητα, τόσες θερμίδες κλπ. και το οποίο, το οικονομικό σύστημα που υπάρχει σήμερα στον κόσμο, το προωθεί για όλες τις χώρες και για όλους τους ανθρώπους.

Είναι ποτέ δυνατόν να ζήσει αυτός ο πλανήτης με κατά κεφαλήν συνολικές καταναλώσεις σαν αυτές που έχουμε σήμερα π.χ. στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρώπη; Είναι ποτέ δυνατόν ν' αντέξει; Δεν θα ανατιναχθεί; Τι θα επιβιώσει; Η στρώση του όζοντος;

Από την άλλη μεριά όμως, δεν νομίζω ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις διάφορες εταιρείες, οι οποίες θέλουν να εξάγουν αυτοκίνητα στην Αφρική, στη Νότιο Αμερική, στην Ασία, θα επιτρέψει ποτέ μια αυτοσυγκράτηση και μια αναδίπλωση. Και μάλιστα μια υποχώρηση, γιατί ούτε εμείς μπορούμε να συνεχίσουμε να καταναλώνουμε όλες αυτές τις ενέργειες, χωρίς την όξινη βροχή, χωρίς τους κινδύνους από τα πυρηνικά εργοστάσια κλπ.

Όμως, ποιος θα φέρει αυτή την ανάσχεση ή ακόμη και αναδίπλωση; Δεν βλέπω κανένα πολιτικό ή κοινωνικό σχηματισμό που να το διεκδικεί αυτό και να το προωθεί, τουλάχιστον, αποτελεσματικά, γιατί κάποιοι διανοούμενοι το συζητούν ήδη αυτό από καιρό.

Πηγαίνοντας λίγο στην εισήγηση του κυρίου Σακιάωθ, θα ήθελα να πω ότι με λύπη μου άκουσα μια πολύ ασθενή επιχειρηματολογία για την υπόθεση του Αχελώου. Έχω ακούσει την ίδια ακριβώς επιχειρηματολογία και άλλες φορές, τόσο από την μία όχθη, όσο και από την άλλη.

Από την μία πλευρά ακούγονταν με μια δόση μεγαλοϊδεατισμού, ότι τώρα θα φτιάξουμε την Εδέμ. Φέρτε τον Αχελώο εδώ. Ένας δήμαρχος και ένας

υπουργός έχουν κάνει όλη αυτή την κίνηση; Θα σας φέρουμε τα νερά και να δείτε τι έχει να γίνει. Από την άλλη πλευρά καταστροφολογία στο έπακρο: τα φράγματα δεν αχρηστεύονται σε πενήντα χρόνια, μπορώ να σας το εξηγήσω αν θέλετε, υπάρχουν πολύ οικονομικοί τρόποι, ώστε να ζήσουν πολλά χρόνια.

Βέβαια, και οι προτάσεις ήταν κάπως επιφανειακές. Ίσως δεν δόθηκε ο χρόνος, δεν υπάρχει ο χρόνος για να τ' αναλύσει κανείς, ότι θα υπάρξουν θερμοκηπια με οικολογικές καλλιέργειες κλπ. Έχω και μια προσωπική εμπειρία, προσπάθησα να κάνω μια οικολογική καλλιέργεια, δεν κατάφερα τίποτα. Και κάποιος μου είπε, ότι το περιβάλλον πια, έχει δηλητηριαστεί τόσο πολύ, που αν δεν ραντίσεις δεν πρόκειται να βγάλει η ντοματιά τίποτα, θα τα φάνε οι μύκητες. Τώρα δεν ξέρω πόσο δύσκολο είναι ή πόσο εγώ ήμουν ανειδίκευτος, αλλά νομίζω ότι δεν είναι απλό. Γι' αυτό δυσπιστώ όταν ακούω για θερμοκηπια στα οποία γίνονται οικολογικές καλλιέργειες; δεν ξέρω πώς θα μπορούσε να αναπτύξετε μέσα σε θερμοκηπία φυτά, χωρίς να τα βομβαρδίσετε με όλα τα φυτοφάρμακα που συνήθως βάζουν μέσα σε ένα θερμοκηπιο. Γιατί το περιβάλλον ενός θερμοκηπίου, είναι εξαιρετικά πρόσφορο για να αναπτυχθούν όλοι οι μύκητες και όλα αυτά τα θηρία, που έχουμε επιλεκτικά αναπτύξει με τις καλλιέργειές μας.

Μια τελευταία παρατήρηση για τους οικισμούς μας. Αποδείξατε ότι το θεσμικό μας πλαίσιο δεν επαρκεί και δεν βοηθάει. Μάλιστα αναφέρθηκε κιόλας ότι κι αυτοί που ζουν εκεί δεν το πολύ προσπατούν. Δυστυχώς έχω ακούσει μια φράση η οποία φαίνεται σαν κακόγουστο ανέκδοτο, αλλά μου φαίνεται ότι δεν απέχει και πολύ από την πραγματικότητα. Ότι ο μόνος τρόπος για να σωθούν οι οικισμοί μας, είναι να πάνε να κατοικήσουν οι Γερμανοί εκεί.

Και έχει συμβεί αυτό σε πολλές περιπτώσεις, να τα πάρουν ξένοι τουρίστες, να τα πάρουν αυτά τα σπίτια που ήταν ετοιμόρροπα, να τα ξαναχτίσουν πέτρα-πέτρα όπως ήταν, και σήμερα να μην υπάρχουν εκεί τα τέρατα που δείξατε, ούτε να έχουν κατασκευασθεί δρόμοι που να περνούν δίπλα στην α-

κρογιαλιά. Υπάρχουν παραδείγματα με τέτοιες περιπτώσεις, έχω μπροστά στα μάτια μου τέτοιες εικόνες.

Α. Παπαγιαννάκης: Θα μου επιτρέψετε στην ίδια κατεύθυνση του προηγούμενου ομιλητή ή μάλλον και των άλλων ομιλητών, δύο-τρεις παρατηρήσεις. Εγώ ομολογώ ότι, θα σας το πω έτσι ωμά, έχω κουραστεί να με τρομοκρατούν.

Έχω υποστεί τη θρησκευτική τρομοκρατία, ο κόσμος για ηθικούς λόγους καταστρέφεται ολοένα. Αλλά δεν νομίζω ότι καταστρέφεται, ούτε πρόκειται να καταστραφεί ποτέ για τέτοιους λόγους. Κάποια θύματα του πολιτισμού του μπορεί. Έχω κουραστεί από τα νιάτα μου, στα κινήματα κλπ: μου λένε καταστρέφεται το υπάρχον σύστημα, ο καπιταλισμός. Μάλλον αυτοί που το λέγανε καταστραφήκανε, παρά το σύστημα. Αισθάνθηκα λιγάκι ξανά τον ίδιο φόβο τώρα τον τελευταίο καιρό με την οικολογική ευαισθητοποίηση του κόσμου, υπέρ της οποίας είμαι φανατικός βεβαίως. Επίκειται καταστροφή οικολογική, μη αντιστρεπτή κλπ. Θα συμφωνούσα πολύ με την παρατήρηση του Μιχάλη Μοδινού, ότι παρ' όλα αυτά, πάμε για άλλον τύπου ισορροπίας, ανακινλώνεται η φύση, έχει τις δυνατότητες να ξαναδημιουργήσει νέου τύπου ισορροπίες.

Θα διαφωνούσα όμως καθέτως, για να χρησιμοποιήσω κάθεται και ορισμένες ορολογίες, με τις παρατηρήσεις του κυρίου Σακιάωθ, τουλάχιστον σε ότι αφορά τον Αχελώο. Κι εγώ θεωρώ ότι τέτοια γιγαντιαία έργα που αλλάζουν μεγάλες ισορροπίες, πρέπει να τα αποφεύγουμε σήμερα, επειδή δεν είμαστε εντελώς βεβαίοι για το τι πρόκειται να γίνει. Άλλο όμως αυτό, και άλλο η απέχθεια που δείχνει απέναντι στο σημερινό μοντέλο διαβίωσης, σε σχέση με το παλιό.

Αυτό το παλιό, το οποίο ακόμα και στη δεκαετία του '70 συνέχισε να επιδεινώνει σε πολλά μέρη της Ελλάδας τις συνθήκες διαβίωσης, ήταν η οικογενειακή οργάνωση της ζωής και της παραγωγής, μία βαριά εσωστρέφεια με μία πατριαρχία, μια απομόνωση, έλλειψη κινητικότητας του ανθρώπου, χαμηλό βιοτικό επίπεδο, αυταρχία, υποβαθμισμένος ρόλος της γυναίκας, απομόνωση των παιδιών, υπάκουα ζώα κ.λπ.

Αυτό το μοντέλο εγώ δεν το επιθυμώ και δεν θέλω να το ξαναδώ ποτέ στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ίσως δίνω μια μεγαλύτερη έμφαση απ' ότι θα έπρεπε σ' αυτά τα φαινόμενα, αλλά δεν μπορεί συνέχεια να είμαστε με τα μάτια στραμμένα πίσω και να θεωρούμε ότι αυτό που χάθηκε σημαίνει τη συντέλεια του κόσμου. Εγώ το θεωρώ καλό που χάθηκε, πάρα πολύ καλό.

Δεν επιθυμώ καν την Αθήνα των αρχοντικών, το λέω προκλητικά προς τους αρχιτέκτονες που είναι η πλειοψηφία της παρέας. Διότι τον καιρό των αρχοντικών υπήρχε η ελονοσία, η σκόνη στην Αθήνα με το χαμηλό βιοτικό επίπεδο, ο μικρός χρόνος ζωής κ.λπ. Η Αθήνα αυτή, ήταν η Αθήνα των 100 οικογενειών στην πραγματικότητα, των παραδοσιακών αρχοντικών. Καλά θα κάνουμε να τα κρατήσουμε, είναι στοιχείο της ιστορίας και του πολιτισμού μας, αλλά δεν επιθυμώ αυτή την Αθήνα. Γιατί κι αυτή η Αθήνα δεν είχε δένδρα, υπήρχε αθλιότητα, ελονοσία, σκόνη, έλειπε το νερό. Η Αθήνα που δέναν τα σκυλιά με τα λουκάνικα, υπήρχε μόνο στα τραγούδια.

Θα έλεγα λοιπόν, ότι πολύ τα έχουμε βάλει με την ανάπτυξη. Και φίλε Μιχάλη, εκεί θα συμφωνήσω μόνο στην τελευταία νότα που έδωσες, ότι αυτό το φαινόμενο δεν μπορεί να είναι μόνοιμο. Μόνη ανάπτυξη με ρυθμούς του 7, του 10% που ζήσαμε τις τελευταίες δεκαετίες, είναι λογικό ότι δεν μπορεί να συνεχιστεί. Αλλά αναρωτιέμαι, είναι πραγματικά η ανάπτυξη εκείνη που δημιούργησε την πείνα; Εκεί θα μου επιτρέψεις να διαφωνήσω λιγάκι, είναι μια μεγάλη κουβέντα.

Όμως, θα πρέπει να δούμε ποιές είναι σημερινές τάσεις. Αν το κάνουμε, τότε ανοίγει μια άλλη συζήτηση, και θα έχω την ευκαιρία να προσθέσω ορισμένα αντιπαραδείγματα. Σήμερα ο δείκτης της ενεργειακής κατανάλωσης κατά κεφαλήν, δεν είναι δείκτης ανάπτυξης, είναι δείκτης υπανάπτυξης. Όλοι ντρέπονται να πουν σήμερα ότι καταναλώνουν πολύ ενέργεια. Κανείς δεν το λέει, κανείς δεν το υποστηρίζει πια. Κανείς δεν το υποστηρίζει ούτε θεωρητικά, ούτε συγκριτικά, κανένας δεν το λέει.

Αντίθετα, όλοι προσπαθούν να πουν σήμερα, ότι κάνουν εξοικονόμηση ενέργειας. Δείγμα πολιτισμού είναι σή-

μερα να εξοικονομείς ενέργεια. Το οικολογικό προϊόν, η περίφημη εναλλακτική ανάπτυξη, μου φαίνεται λίγο παραμύθι. Μάλλον πρέπει να ενσωματώσουμε στη ζωή μας το περιβάλλον, όπως ενσωματώσαμε κάποτε, ή μάλλον η αγορά με τη δυναμική της ενσωμάτωσε κάποτε, τις απαιτήσεις προστασίας του ανθρώπου. Αναρωτιέμαι λοιπόν, αν η αγορά κατόρθωσε αυτό το τελευταίο, δεν θα καταφέρει άραγε να ενσωματώσει την προστασία του περιβάλλοντος. Σοβαρά μιλάμε:

Η απαίτηση προστασίας του ανθρώπου ήταν να μη δουλεύει την Κυριακή, να μη δουλεύει το Σάββατο, να δουλεύει λιγότερες ώρες, να μη δουλεύει κάτω από 15 ετών, να έχει εννέα χρόνια υποχρεωτική εκπαίδευση, να κάνει το ένα, να κάνει το άλλο. Κι αυτά τα έχει επιτύχει. Και δεν θα επιτύχει η ανθρωπότητα να ενσωματώσει στη λογική της το περιβαλλοντικό αίτημα; Γιατί πρέπει να δημιουργώ τομές στην ιστορία που δεν υπήρξαν ποτέ;

Από εδώ και πέρα, η ανθρωπότητα θα εισάγει στη σκέψη της, στο λογισμό της, την προστασία του περιβάλλοντος. Με πισωγυρίσματα, με ανορθογραφίες, με βλακειές αν θέλετε, θα το κάνει όμως. Δεν βλέπω γιατί πρέπει να είμαστε τόσο πολύ απαισιοδοξοί, ενώ έχουμε δείγματα γραφής που δίνουν βάση για αισιοδοξία.

Αν υπάρχει κάτι σήμερα στις σύγχρονες τεχνολογίες -δεν λέω την πυρηνική βέβαια, υπάρχουν αντιφατικό-

τητες στην εποχή μας- αυτό είναι η αποδέσμευση της ανάπτυξης από την ενέργεια και την ύλη. Αυτό είναι το σημερινό μήνυμα των νέων τεχνολογιών, η αποδέσμευση για πρώτη φορά από την δεκαετία του '70, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανάπτυξης και της ανθρωπότητας, από την ενέργεια και την ύλη.

Συμφωνώ βεβαίως ότι το επίπεδο ανάπτυξης συνεχίζει να είναι χαμηλό. Δεν χρειαζόμαστε τρελούς ρυθμούς αποδέσμευσης από την ενέργεια, κι ακόμα περισσότερο και από την ύλη. Οδεύουμε προς περισσότερη γνώση, περισσότερη έμπειρη εργασία κ.λπ. Αυτά είναι τα σύγχρονα φαινόμενα τα οποία βλέπουμε να αναπτύσσονται. Δεν βλέπω γιατί δεν πρέπει να τα λάβουμε σοβαρά υπ' όψη.

Θα κλείσω με ένα μόνο παράδειγμα πολύ προκλητικό. Έχουν γίνει υπολογισμοί ειδικά για την ενέργεια, το λέω επειδή θίχτηκε σαν δείκτης κατανάλωσης, ότι με συνυπολογισμό όλων των μορφών ενέργειας που καταναλώνουν οι Αφρικάνικες κοινωνίες - με δεδομένο δηλαδή ότι καταναλώνουν το ξύλο τους, τα δάση τους κ.λπ., θα μπορούσαν να προσεγγίσουν τα σημερινά επίπεδα των νοτιοευρωπαϊκών χωρών αν χρησιμοποιήσουν σύγχρονες τεχνολογίες με ορθολογικό τρόπο.

Είναι εξαιρετικά τολμηρό βέβαια, να σκέφτεται κανείς κατ' αυτό τον τρόπο, αλλά θα έλεγα ότι εγώ προσωπικά

δεν βλέπω αυτές τις περίφημες τομές, που αν δεν τις περάσουμε, θα καταστραφούμε. Δηλαδή από τη μια όχθη της τομής είναι η καταστροφή και από την άλλη η σωτηρία. Δεν το βλέπω. Η ιστορία εξελίσσεται, μέσα από τις αντιφάσεις της, βρίσκει νέες ισορροπίες, αλλάζει ρυθμούς.

Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε επομένως, ότι και στην κατανάλωση και στην παραγωγή, θ' αλλάξουν κουλτούρες, θ' αλλάξουν νοοτροπίες, θα εισαχθούν νέα ήθη και έθιμα. Ήδη το οικολογικό προϊόν, αποτελεί αντικείμενο διαφήμισης: ότι είναι οικολογικό, δεν βλάπτει το όζον, είναι κοτόπουλο αλανιάρικο, ελεύθερης βοσκής, καλλυντικά πράσινα, φάρμακα από φυτά ή οικολογικά.

Αυτό που αναφέρατε κύριε Σακιάτη ως στοιχείο εναλλακτικού μοντέλου, το να αφήσουμε δηλαδή τη γη για αγροανάπαυση, όχι απλώς δεν είναι στοιχείο εναλλακτικής στάσης, αλλά είναι σύγχρονο στοιχείο, το οποίο μάλιστα έρχεται από τα κέντρα των Βρυξελλών, της μεγαλύτερης γραφειοκρατίας. Και επιδοτείται και από πάνω.

Επομένως, επιτρέψτε μου να έχω αυτή την αντίρρηση στις μεγάλες τομές, πέραν των οποίων υπάρχει η καταστροφή.

Ν. Μαρζάτος: Να πληροφορηθώ το ακροατήριο ότι όλες οι καμμένες εικόνες από την κατεστραμμένη Πριτανεία αναπαράγονται με λείψερ στην Αγγλία και τις έχουμε ξανά όλες. Αυτό είναι το καλό. Όσον αφορά την εκπαίδευση στο Πολυτεχνείο, αξίζει να

αναφέρω ορισμένες προσπάθειες που γίνονται σε κάποια Τμήματα, στο τμήμα Χημικών Μηχανικών λόγω χάριν, για ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών θεωρήσεων, στη γενικότερη τεχνολογική εκπαίδευση. Δηλαδή, η λειτουργία ενός Μηχανικού που προσπαθεί να δώσει μια τεχνολογική λύση, δεν συνίσταται πλέον στην απάντηση απλών ερωτημάτων, όπως είναι το ελάχιστο κόστος και το μέγιστο κέρδος, αλλά συμπεριλαμβάνει εξ αρχής το περιβαλλοντικό και κοινωνικό κόστος. Αυτό που γινόταν μέχρι σήμερα ήταν βασικά η εξεύρεση μιας τεχνολογικής λύσης, χωρίς να εξετάζεται η επίπτωση στο περιβάλλον. Και ερχόμασταν στη συνέχεια και προσπαθούμε να αποκαταστήσουμε την καταστροφή που προκαλέσαμε.

Αυτό κατά τη γνώμη μου, δεν έχει μέλλον. Επίσης, δεν είμαι τόσο αισιόδοξος όσο ο κύριος Παπαγιαννάκης: οι ίδιες οι εταιρείες που ρυπαίνουν βρίσκουν και την τεχνολογία αντιρροπής για να ξαναποληθούν, για να ξαναρυπάνουν και για να ξαναβρούν κ.λπ. Η αγορά δημιουργεί αυτό το φαύλο κύκλο για δικές της ανάγκες. Όπως επίσης, δεν συμφωνώ με τον κύριο Παπαγιαννάκη, ότι η μόνη εναλλακτική λύση στην παλιά Αθήνα της ελονοσίας, είναι η σημερινή. Είναι βέβαιο ότι θα μπορούσε να είναι πολύ καλύτερη χωρίς να έχουμε και την ελονοσία.

Θα θυρίσω λίγο στο Ρίο και στη μεγάλη αποτυχία της Διάσκεψης για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Διότι

εγώ πιστεύω ότι ήταν πολύ μεγάλη αποτυχία, περισσότερο απ' ότι άφησε να εννοηθεί. Νομίζω ότι η μεγάλη αποτυχία στο Ρίο, συνδέεται με το γεγονός ότι η Αμερική έχει αλλάξει στάση από την προ εικοσαετίας Διάσκεψη της Στοκχόλμης, επειδή σήμερα δεν υπάρχει πια το αντίπαλο δέος της Ανατολικής Ευρώπης, της Ρωσίας.

Αυτή τη στιγμή λοιπόν, όλοι μας θα περιμέναμε ότι η Αμερική θα δεσμευόταν να αναλάβει το ρόλο αυτού που θα οδηγούσε τον κόσμο σε ένα καλύτερο περιβάλλον, σε μια ανάπτυξη με ένα καλύτερο περιβάλλον. Έγινε φανερό ότι δεν έχει τέτοια πρόθεση, κι εγώ λυπήθηκα ιδιαίτερα για τη μεγάλη αδυναμία της Ευρώπης να καλύψει το κενό που άφησε πίσω της η Αμερική. Πρόκειται για μεγάλη πολιτική αποτυχία, και νομίζω ότι πραγματικά η Ευρώπη έχει πολιτικό πρόβλημα και στο θέμα του περιβάλλοντος.

Όσον αφορά την ανάπτυξη στη Βραζιλία και την Αφρική οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι υπάρχει ευθύνη και σ' αυτά τα κράτη. Δηλαδή αυτά τα κράτη, ζητούν λεφτά ή για να χρηματοδοτήσουν στρατιωτικές δυνάμεις ή για να καταπιέσουν τους λαούς τους με δικτατορίες ή για να σκοτωθούν μεταξύ τους. Και έχουμε κράτη με 50% του ΑΕΠ τους να πηγαίνει στις στρατιωτικές δαπάνες, όταν στην Αμερική το αντίστοιχο ποσοστό, είναι μόνο 7%. Εκεί λοιπόν, κάτι νομίζω πρέπει να γίνει.

Τελικά, όλα τα θέματα είναι οικονομικά και γι' αυτό μια γενική κρίση που είχα πει, ήταν ότι το επάγγελμα του Δασάρχη είναι πολύ γοητευτικό, αλλά οι ανάγκες της οικογένειάς του, όπως και κάθε σύγχρονης οικογένειας, είναι πολύ μεγάλες. Κι εκεί έχουμε ένα πρόβλημα που πρέπει να ξεκαθαρίσουμε.

Ακούστηκε ότι μέχρι τον εμφύλιο πόλεμο, το περιβάλλον ήταν εντάξει, μετά χάλασε κ.λπ. Εγώ πιστεύω ότι η Ελλάδα έχει βασικό πρόβλημα από την ημέρα της παλιγγενεσίας της. Το γεγονός ότι οι ξένοι καθόρισαν θεσμούς, δομές, έφεραν άρχοντες, όρισαν νόμους, διαμόρφωσαν ακόμη και τη νοοτροπία μας, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη συνείδηση που απέκτησε ο σύγχρονος Έλληνας. Πρόκειται για πολύ βασικό πρόβλημα, διότι δημιουργήσε

μία εμπορομεσιτική τάξη, η οποία και στον ιστορικό της ρόλο απέτυχε και στον κοινωνικό ρόλο της δεν ανταποκρίθηκε. Δεν πέτυχε καν να φέρει ένα αξιοπρεπές καπιταλιστικό σύστημα. Όταν θέλουμε αεροδρόμιο στα Σπάτα χωρίς μελέτη, όταν μιλάμε για κάποιες εταιρείες που θα πουλούν ηλεκτρική ενέργεια στη ΔΕΗ ακριβότερα, τότε νομίζω ότι υπάρχει σοβαρό πρόβλημα. Αυτό δεν είναι ανάπτυξη, και γι' αυτό δεν θέλω να μιλάμε ενάντια στην ανάπτυξη έχοντας αυτά τα παραδείγματα προ οφθαλμών. Γιατί, π.χ. δεν είναι αναγκαίο η Ελλάδα να γίνει ένα απέραντο εργοστάσιο για να αναπτυχθεί. Η Ελλάδα έχει ανθρώπινο δυναμικό που μπορεί να επενδύσει σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας, αντί να γίνει εργοστάσιο. Μπορεί να γίνει ένας τεράστιος και πολύ αποτελεσματικός παραγωγικός εγκέφαλος. Κι αυτό ανάπτυξη είναι.

Κ. Χατζημπίρος: Ευχαριστώ. Σεβαστήκα το δεκάλεπτό μου, τώρα θα προσπαθήσω να είμαι όσο γίνεται πιο σύντομος. Πάντως, ίσως ήταν ενδιαφέρον για το ακροατήριο το γεγονός ότι παρόλο που η σύνθεση των εισηγητών ήταν από την «ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ», παρουσιάστηκαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, άρα και στο εσωτερικό της «ΝΕΑΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ», προφανώς πολλά πράγματα τα βλέπουμε διαφορετικά.

Εγώ ήθελα να ξεκαθαρίσω, πράγμα που απέφυγα να το πω στην εισήγησή μου, ότι πιστεύω ότι χρειάζεται ανάπτυξη, πιστεύω όπως είτε νομίζω ο κύριος Παπαγιαννάκης, πως η ανάπτυξη από ένα σημείο και μετά, θα πάψει να είναι υλική και ενεργειακή και θα γίνει ανάπτυξη πολιτιστική, ανάπτυξη επικοινωνιών, ανάπτυξη διαφόρων δραστηριοτήτων που δεν θα συνεπάγονται επιβαρύνσεις ή που οι επιβαρύνσεις τους θα είναι διαφορετικές. Θα δημιουργηθεί μια νέα οικολογία τότε -όχι το περιοδικό- μια νεότερη, η οποία θα αρχίσει να κριτικάρει πάλι τις νέες πλευρές της ανάπτυξης κ.ο.κ.

Εν πάσει περιπτώσει, θα ήθελα να αναφερθώ λίγο σ' ορισμένα απ' αυτά που ειπώθηκαν. Για το αν υπήρχε ανάπτυξη παλιά ή όχι. Οποσδήποτε δεν υπήρχε η λέξη ανάπτυξη, εφευρέθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, συμφωνοί. Όμως, εξακολουθώ να πιστεύω ότι

πολλά φαινόμενα που παρατηρήσαμε στην ιστορία της ανθρωπότητας επί πολλούς αιώνες, επί δεκάδες αιώνες, ήταν ανάπτυξη.

Το πέρασμα από τους κυνηγούς στη γεωργία, ήταν ανάπτυξη. Οι ατοικίες, οι σταυροφορίες, οι ανακαλύψεις των νέων χωρών, το πέρασμα στη βιομηχανική παραγωγή, η εκμετάλλευση της ενέργειας και των κάθε είδους ενεργειακών κοιτασμάτων, βήματα ανάπτυξης πιστεύω ήταν όλα αυτά.

Όσο για το αν τώρα πεινά το 25% του πληθυσμού, πραγματικά βρισκόμαστε σε κατάσταση λιμού. Ποιού πληθυσμού όμως; Των πέντε δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Αυτό σημαίνει ότι η σημερινή κοινωνία είναι σε θέση να θρέψει περίπου 3 με 3,5 δισεκατομμύρια ανθρώπους. Ποια άλλη κοινωνία στο παρελ-

θόν μπόρεσε να θρέψει τόσους ανθρώπους; Καμία.

Δεν το χρησιμοποιώ ως επιχείρημα υπέρ της ανάπτυξης, απλώς θέλω να δείξω ότι δεν στέκει το αντίθετο επιχείρημα, ότι δηλαδή σήμερα, πεινάει το 25%, διότι στο παρελθόν δεν μπορούσαν να τραφούν τόσο πολλοί άνθρωποι. Φυσικά, κακώς έχει φτάσει ο πληθυσμός σ' αυτό το σημείο, αλλά είναι ένα άλλο θέμα.

Θέλω να αναφερθώ σε ένα - δύο παραδείγματα, όπως το θέμα της λίμνης της Κάρλας και να πληροφορησω ότι όλη η κριτική που ακούστηκε ήταν πολύ σωστή, μόνο που σήμερα η λίμνη Κάρλα υπάρχει ξανά. Πρόσφατα, εδώ και δύο - τρία χρόνια, έχουμε την αντίστροφη πορεία, ότι δημιουργήθηκε ξανά εν μέρει η λίμνη Κάρλα και μάλιστα προχτές ένας ορνιθολόγος είπε,

ότι άρχισε να ξαναγίνεται σημαντικό υγροβιότοπος.

Να λοιπόν, τα σημάδια τα οποία είπα, της επερχόμενης μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Όσο για τα δάση, λέμε πόσα δάση καίγονται κάθε χρόνο και το χρησιμοποιούμε ως επιχείρημα. Λοιπόν, μπορώ να σας βεβαιώσω ότι στις ανεπτυγμένες χώρες τα δάση αυξάνονται και δεν μειώνονται. Και στις ανεπτυγμένες χώρες συμπεριλαμβάω και την Ελλάδα.

Τα Ελληνικά δάση βρίσκονται σε ελαφρά αυξητική πορεία σήμερα. Άλλο αν καίγονται αυτά που είναι κοντά μας, περιαστικά και παραλιακά έχουμε την εντύπωση ότι μειώνονται τα δάση. Οι δασολόγοι όμως που ξέρουν όλα τα δάση της Ελλάδας και όχι μόνο αυτά

το 40% και πριν από αιώνες. Άρα, στο παρελθόν κάηκαν τα πολλά, οι επιπτώσεις υπήρχαν και παλιά.

Θα ήθελα να αναφερθώ επίσης, στο θέμα των παραδοσιακών οικισμών. Νομίζω ότι είναι από τα πιο ενδιαφέροντα για να δει κανείς τη σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον και την ανάπτυξη. Είναι σαφές για μένα ότι οι παραδοσιακοί οικισμοί καταστρέφονται επειδή η σημερινή Ελληνική κοινωνία δεν θέλει την προστασία τους, δεν θέλει την διατήρηση, δεν θέλει την επιστροφή στο παρελθόν, ή και την παραμονή σε ένα παρόν το οποίο θεωρεί μίζερο.

Θέλει την ανάπτυξη κακού τύπου που γίνεται και η οποία θα αποφέρει κέρδη. Η λύση πιστεύω του αδιέξοδου

Μακροπρόθεσμα όμως, η λύση είναι μόνο η οικονομική. Δηλαδή, μόνο κάποιου είδους ανάπτυξη των παραδοσιακών οικισμών π.χ. οικότουρισμός που ήδη έχει αρχίσει και αναπτύσσεται, θα μπορέσει να βοηθήσει σε μια συνύπαρξη της ανθρώπινης δραστηριότητας και του παραδοσιακού οικισμού. Και ευτυχώς, ήδη στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή, έχουν αρχίσει να παρουσιάζονται τέτοια φαινόμενα.

Γενικότερα, θα ήθελα να κάνω την τελική μου παρατήρηση, ότι εάν αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η προστασία του περιβάλλοντος, μακροπρόθεσμα το περιβάλλον μόνο με δύο τρόπους μπορεί να σωθεί. Ο ένας είναι η οικονομία και ο άλλος είναι η εκπαίδευση.

Οποιοσδήποτε άλλες ιδεολογικές και πολιτικές προσπάθειες ή προσπάθειες ορισμένων μειοψηφιών, όπως γίνεται σήμερα, μπορεί να χρησιμεύουν μόνο πολύ βραχυπρόθεσμα. Μακροπρόθεσμα όμως, αν το περιβάλλον δεν αποκτήσει οικονομικό ενδιαφέρον, αν η προστασία του περιβάλλοντος δεν ενταχθεί στην οικονομία και ταυτόχρονα δεν επικρατήσει σε όλα τα επίπεδα μία εκπαίδευση για το περιβάλλον, τέτοια ώστε, να μας κάνει να το αγαπήσουμε, όπως έχει γίνει ήδη σε πολλές ανεπτυγμένες χώρες, το περιβάλλον δεν έχει μέλλον.

Και επομένως και η ανάπτυξη που θα γίνεται θα είναι εχθρική προς το περιβάλλον. Συγγνώμη που μακροηόρησα κάπως. Ευχαριστώ.

Μ. Μοδινός: Τρία λόγια μόνο, γιατί κατ' αρχήν πιστεύω ότι θα πρέπει να επαναληφθεί η συζήτηση κύριε Βασενσχόβεν, επειδή άνοιξαν τεράστιο κύκλοι, αλλά εγώ θα πω απλώς ότι συμφωνώ με όλες τις παρατηρήσεις που έγιναν, όσο κι αν αυτό ακούγεται περίεργο.

Απλώς πιστεύω, για παράδειγμα, ο Λευτέρης Παλαγιαννάκης, που πραγματικά θα έλεγα ακριβώς όσα είτε αν είχα άλλα δέκα λεπτά ή άλλα είκοσι, κακώς θεωρεί ότι καταστροφολόγησα. Δεν το έκανα. Απλώς η φιλοσοφική μας διαφορά έγκειται στο εξής: ότι εγώ νομίζω ότι όλες αυτές οι λύσεις - πράγματι η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, ήδη επιδοτεί τις αγροναπαύσεις, τις αμοιψισπορές, τη βελτίωση του τοπίου στην οποία αναφέρθηκε ο κύριος

που είναι δίπλα στο σπίτι μας, θα σας πουν, ότι η δασοκάλυψη στην Ελλάδα βρίσκεται σε ελαφρά αυξητική πορεία παρ' όλες τις πυρκαγιές.

Εξάλλου, τότε κάηκαν τα πολλά δάση: Όταν εμφανίστηκε ο άνθρωπος πάνω στο χώρο αυτό της Ελλάδας, τα δάση ήταν το 100% του εδάφους και σήμερα είναι το 20 ή το 40%. Και ήταν

αυτού και η διατήρηση τελικά των παραδοσιακών οικισμών, που οπωσδήποτε πρέπει να γίνει, είναι βέβαια σε πρώτη φάση αστυνομικού τύπου, ασ μην κρυβόμαστε. Εάν δεν υπάρξουν άμεσα μέτρα απαγορευτικά, δεν πρόκειται να μείνει τίποτα και καλώς υπήρχαν τέτοια μέτρα και σώθηκαν ορισμένοι.

Αυτιάς, νομίζω, όπως άλλωστε και η Αμερικανική αγροτική πολιτική, με τεράστιες αποσύρσεις γιαών, σε τεράστιες εκτάσεις, όλα αυτά δεν είναι παρά συνέπεια ακριβώς αυτών που συζητάμε. Ακριβώς της κριτικής της ανάπτυξης. Και βέβαια, η ανάπτυξη προχωράει προς άλλες κατευθύνσεις. Η ανάπτυξη, ή η παραγωγική διαδικασία, αν θέλετε.

Βεβαίως χαίρομαι, που το ακούω, γιατί εγώ δεν είχα την αίσθηση ότι έχουμε απεργλωβιστεί απ' αυτή την κλασική συνάρτηση, ανάπτυξη, ενέργεια κ.λπ. την περίπου γραμμική, αλλά μάκρην να έχουμε απεργλωβιστεί. Αμφιβάλλω όντως, αν έχουμε ήδη απεργλωβιστεί, εγώ θα έλεγα ότι βρίσκομαστε στο δρόμο αυτού του απεργλωβισμού.

Πράγματι, η Ιαπωνία -η κακή κατά τα άλλα Ιαπωνία- έχει κάνει εκπληκτικά προγράμματα εξοικονόμησης ενέργειας, και πραγματικά εκεί είναι το μέλλον. Αλλά η εξοικονόμηση ενέργειας δεν σημαίνει ανάπτυξη, σημαίνει μείωση της ανάπτυξης και αύξηση της ευημερίας.

Η ανάπτυξη με τους κλασικούς οικονομικούς όρους, και πρέπει κάποτε να συνεννοούμαστε, δεν είναι σήμερα παρά η αύξηση του ακαθαρίστου εγχωρίου προϊόντος με όσα αυτό συνεπάγεται. Λοιπόν, θεωρώ μάλλον αυτονόητο ότι η πτώση της κατά κεφαλήν ενέργειας, με όσα συνεπάγεται όλα αυτά το μοντέλο, σε υποδομή, διακινήσεις, ιστορίες κ.λπ., μπορεί να σημαίνει -ας το πω λίγο διαφορετικά- μείωση του κατά κεφαλήν ακαθαρίστου εγχωρίου προϊόντος, χωρίς όμως μείωση της ευημερίας.

Δηλαδή, είναι αυτονόητο, ας πούμε ένα πολύ απλό παράδειγμα, ότι με ένα καλύτερο σπίτι μπορώ να ζω κάπως καλύτερα και να έχω θεσμική άνεση, καταναλώνοντας λιγότερο και άρα μειώνοντας το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν. Πολύ χονδροειδές παράδειγμα, αλλά δεν έχω καιρό να το αναπτύξω.

Θεωρώ δηλαδή, ότι πρέπει κάποτε να αποδεσμευθεί η ανάπτυξη από την ατομική ευημερία, όπως και να αποδεσμευθεί η ανάπτυξη από δύο άλλες συνεκδοχές της, γιατί συνδέθηκε και με αυτές: Από την ειρήνη κατ' αρχήν, γιατί θεωρήθηκε για πολλές δεκαετίες ότι η ανάπτυξη συνεπάγεται την ειρήνη

των λαών. Αυτό θεώρησε το Σοβιετικό μοντέλο και όχι μόνο. Επίσης, θεωρήθηκε ότι η ανάπτυξη συνδέεται άμεσα και με την κοινωνική δικαιοσύνη και με την δημοκρατία.

Τίποτα απ' αυτά δεν συνέβη. Δεν υπάρχουν τέτοιες συναρτήσεις. Η κοινωνική δικαιοσύνη, η δημοκρατία, η ευημερία, είναι εκδοχές κοινωνικές που μπορεί να υπάρξουν και χωρίς την ανάπτυξη, κυρίως χωρίς αυτήν. Θυμίζω εδώ ότι η ανάπτυξη σημαίνει κάθε χρόνο, παραγωγή περισσότερων αγαθών, για να συνεννοούμεθα κάποτε. Όχι του ίδιου μεγέθους, όχι του ίδιου επιπέδου. Δηλαδή, αυτό σημαίνει διαρκής οικονομική εξέλιξη, τουλάχιστον εκεί πρέπει να συμφωνήσουμε. Γι' αυτό και θεωρώ λίγο επικίνδυνο όρο αυτόν που χρησιμοποιεί ο κύριος Αρσβαβαντίνοβ, την πολιτισμική ανάπτυξη. Πολιτισμική εξέλιξη να. Πολιτισμική παραγωγή, να. Δεν μπορώ όμως να θεωρήσω ότι η σημερινή Ελλάδα έχει αναπτυχθεί πολιτισμικά, σε σχέση με την Αρχαία Ελλάδα ή και με το Βυζάντιο φερ' ειπείν.

Θεωρώ μάλλον αυθαίρετη αυτή την κατάταξη -ιεράρχηση χωρίς να είμαι αρχαιολάγνος- αλλά εν πάσει περιπτώσει θεωρώ ότι υπήρξαν και καλύτερες εποχές, από πλευράς πολιτισμικής παραγωγής, στην Ελληνική ιστορία και όχι μόνο.

Εν ολίγοις θα έλεγα ότι, θεωρώ χαρακτηριστικό το ότι συμφωνούμε σ' αυ-

τό που θέλουμε, αλλά διαφωνούμε στην ορολογία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κίμων Χατζημιτίρης, αποδίδει στα πάντα τη λέξη ανάπτυξη. Θεωρεί ότι η μετάβαση στο γεωργικό μοντέλο απ' το κτηνοτροφικό, συλλεκτικό κ.λπ., συνιστά ανάπτυξη. Δεν την καταλαβαίνω αυτή τη γλωσσολογική αυθαιρεσία.

Εν τωιαύτη περιπτώσει, σε όλες τις αλλαγές, μεταβάσεις, ιστορικές τομές της ανθρωπότητας, μπορούμε να αποδίδουμε όποιους όρους θέλουμε. Βεβαίως, ιστορικά υπήρξε αύξηση της παραγωγής προς στιγμήν, αλλά δεν μπορούμε σε μεγάλες χρονικές ιστορικές περιόδους, να θεωρούμε ότι υπήρξε σταθερή ανάπτυξη, ότι υπήρξε μακροπρόθεσμη ανάπτυξη. Υπήρξε σημειακά μέσα στην ιστορία, όπως υπήρξε και οπισθοδρόμηση, όπως υπήρξαν και καταποντισμοί, και καταστροφές και λιμοί, πλην όμως, σε πολύ πιο αραιά χρονικά διαστήματα απ' ότι σήμερα και γι' αυτό άλλωστε υπήρχαν και σχέσεις ισορροπίας φύσης, κοινωνίας, πάλι σε μεγάλες περιόδους.

«Στιγμιαίες καταστροφές, αλλά μακροπρόθεσμες ισορροπίες», κάτωσ έτσι θα περιέγραφα την ιστορική εξέλιξη. Το σημερινό πρόβλημα είναι πρόβλημα χρόνου και ρυθμών. Και όταν μιλήσα για καταστροφή, δεν είπα ότι πρεσβεύω την καταστροφή, ούτε πιστεύω ότι θα έρθει, είπα απλώς ότι μήπκε στο τραπέζι. Άλλωστε, η συζήτηση αυτή ανήκει στο δεύτερο μισό του

20ου αιώνα, όπως και η ίδια η ανάπτυξη.

Δεν συμφωνώ ότι το φαινόμενο του θερμοκηπίου θα είναι αναγκαστικά καταστροφικό, μπορεί να είναι και ένα θαυμάσιο φαινόμενο, που θα φέρει χουρμαδιές στη Σουηδία, που θα βοηθήσει εμάς να κάνουμε μπάνια στη Φινλανδία το καλοκαίρι και τους Φινλανδούς να έρχονται για χιονοδρομικά αθλήματα στη Σαχάρα του χειμώνα και πάει λέγοντας.

Αλλά όλο αυτό το θαυμάσιο μοντέλο, δεν το ξέρω. Και φοβάμαι -έχει τεθεί το θέμα στο τραπέζι- ότι το ανθρώπινο γένος, δεν έχει καν τα μέσα σήμερα, η κοινωνία μας καλύτερα, να μη μιλάμε για ανθρωπίνα γένη, να προσαρμοστεί σε εύλογα χρονικά διαστήματα. Εκεί είναι η απειλή, και καλό να τη λέμε για να προχωρούμε προς αγροανταυσις, επιδοτήσεις, άλλου τύπου ανάπτυξη αν θέλετε, ενεργειακή εξοικονόμηση βεβαίως, και πολλά άλλα.

Έχετε απόλυτο δίκαιο ότι έτσι πράγματι γίνεται. Δεν μπορείς να κάνεις ντομάτα σήμερα όταν βριθεί υπέρανεπτυγμένων μνηστών η ανθρωπότητα, αλλά ήδη κάποια μοντέλα υπάρχουν και ίσως κάποια άλλη φορά να το συζητήσουμε. Ο κοινωνικός μετασχηματισμός πάντως επείγει και η απόρριψη της Ανάπτυξης, είναι το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.

Γ. Σακιώτης: Για τον κύριο Αραβαντινό, πραγματικά κι εγώ πιστεύω στον όρο πολιτισμική εξέλιξη. Φυσικά, είναι ένα τεράστιο ζήτημα επιστημονικής προσέγγισης. Η ανάπτυξη δηλαδή, αυτό που θέλουμε αφηρημένα, να προχωράει ο πολιτισμός κ.λπ., είναι κάτι που το θέλουμε. Δεν θέλουμε να μείνουμε πίσω, γιατί σήμερα, όπως είπε ο κύριος Αφτιάς, δεν μπορεί να καλλιεργηθεί ντομάτα με τους μνηστές να βριθούν. Όμως οι επιστήμονες προσπαθούν και βρίσκουν απαντήσεις, αντιμνηστές ας πούμε - κάποια μικροβία τα οποία δεν είναι φυτοφάρμακα, χτυπάνε το μνήστη και ύστερα πεθαίνουν αμέσως, αποβάλλονται από το φυτό. Υπάρχουν κάποιες θετικές εξελίξεις. [Υπάρχει σχετικά εκτεταμένο αφιέρωμα στην «ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ» πάνω στην οικολογική γεωργία.]

Όσον αφορά το θέμα του Αχελώου, πιστεύω όσα ανέφερα δεν είναι παρά μια σκιαγράφηση της υποβάθμισης και

της καταστροφής οικοσυστημάτων, τα οποία σαφώς θα έχουν μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, άμεσα ορατές, ίσως όχι, αλλά μακροπρόθεσμα ορατές. Επίσης, τα φράγματα είναι ένα άλλο τεράστιο θέμα, δεν είμαι ειδήμων. Προφανώς όταν είπα ότι είναι αντιοικονομικά, εννοούσα ότι από τα μεταμερόμενα υλικά, προφανώς κάποια στιγμή γεμίζουν, παύουν να λειτουργούν, πιθανότατα και με ανυπολόγιστες περιβαλλοντικές συνέπειες.

Όσον αφορά τον κύριο Παπαγιαννάκη, όταν μιλήσα για παλιό μοντέλο διαβίωσης, αυτό το οποίο κατηγορήσατε τόσο άμεσα και αυστηρά, έδωσα βάρος κυρίως στο ότι αυτό το μοντέλο είχε αποκαταστήσει μια ισορροπία. Μία ισορροπία σε σχέση με το περιβάλλον, σε σχέση με τη φύση, σε σχέση με την άντληση των πόρων. Αν σκεφτούμε σήμερα πόσα εκατομμύρια τόνοι αλουμινίου, σιδήρου ή άλλων υλικών, αντλούνται κάθε χρόνο από τη γη για να φτιαχτούν αυτοκίνητα, παραδείγματος χάρι, ή κουφώματα στα σπίτια μας και αν αναλογιστούμε ότι για σχηματισθεί ένα κιλό αλουμίνιο χρειάζονται κάποιες χιλιάδες χρόνια -δεν γνωρίζω τις αναλογίες και τους σχηματισμούς, δεν είμαι γεωλόγος, αλλά σαφώς είναι μακροπρόθεσμες αυτές οι διαδικασίες- μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι ισορροπίες σήμερα, χάνονται. Κάπου λοιπόν, πρέπει να μπει ένα φρένο -το είπε και ο κ. Αφτιάς εξ άλλου: αν όλοι οι Κινέζοι π.χ. θελήσουν να

αποκτήσουν ένα μηχανάκι, πραγματικά δεν ξέρω αν και τα ήδη υπάρχοντα κοιτάσματα σιδηρομεταλλευμάτων σήμερα αρκούν.

Όστόσο, υπάρχουν ορισμένα ζητήματα, επάνω σ' αυτό το παλιό μοντέλο διαβίωσης. Είναι πραγματικά ένα τεράστιο θέμα -πίασαμε πολλά τεράστια θέματα σήμερα- ιστορικής - κοινωνιολογικής και ανθρωπολογικής προσέγγισης. Νομίζω ότι υπάρχει ένα ζητούμενο σήμερα. Δηλαδή, ένα ζητούμενο αξιών, αξιών που να λειτουργούν στον πολιτισμό μας. Αν υπάρχει π.χ. η περιβόητη κοινωνική αλληλεγγύη, πώς επιβιώνουμε όλοι με ένα άτεγκτο ανταγωνισμό μεταξύ όλων μας καθημερινά. Υπάρχουν ορισμένα μείζονα ζητήματα. Σήμερα ερευνάται ευρέως ο κοινοτισμός, οι μορφές κοινοτισμού στην ελληνική ύπαιθρο. Δεν μπορώ να πω περισσότερα τώρα, ιστορικά η απομόνωση των παιδιών όπως είπατε, αυτός ο οικογενειοκρατικός τρόπος ζωής του παρελθόντος, δεν πιστεύω ότι μας καλύπτει σήμερα σαν κοινωνία. Σαφώς, υπάρχουν άλλες προκλήσεις, όλοι θέλουμε να ζήσουμε κατά ένα διαφορετικό τρόπο, όμως υπάρχει ένα τεράστιο ζήτημα αξιών.

Θα ήθελα να τελειώσω με μια γενική παρατήρηση. Η έννοια ανάπτυξη βρίσκεται αυτή τη στιγμή στο μικροσκόπιο της επιστημονικής ανάλυσης. Ήδη, στο εξωτερικό υπάρχει μια πολύ μεγάλη συζήτηση επιστημονική. Νομίζω ότι έχει ξεκινήσει και στη χώρα μας

βέβαια, αλλά πρέπει να επεκταθεί πολύ περισσότερο. Και θα μπορούσαμε, φαντάζομαι, να έχουμε πολύ χρήσιμα συμπεράσματα με την πάροδο του χρόνου. Και βέβαια, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανάπτυξη είναι μια συνάρτηση πολλαπλών και αλληλοδιαπλεκόμενων παραμέτρων, οι οποίες δεν τίθενται εν τάξει, βέβαια, σε ένα τραπέζι και σε μια ομιλία όπως η σημερινή.

Μ. Αποστόλου: Θα συμφωνήσω με τον κύριο Χατζημιτίρο ότι η ριζική αντιμετώπιση της προστασίας των παραδοσιακών οικισμών, είναι η ενεργός προστασία τους μέσα από αναπτυξιακά προγράμματα που συνδέονται με την οικονομία. Αυτό είναι γενικά αποδεκτό.

Το θέμα είναι όμως, ότι μέχρι να ενεργοποιηθούν τέτοιες δυνατότητες, θα έχουν χαθεί πολλά και σημαντικά πράγματα. Αυτή η ιστορία των μικρών παραθαλάσσιων οικισμών, είναι μια πολύ σημαντική ιστορία για την τουριστική ανάπτυξη. Είναι πόλοι έλξης, οι πιο σημαντικοί πόλοι έλξης, για έναν τόπο.

Είναι γνωστό ότι τα σημεία που πρώτα, κατ' αρχήν, θίγονται, είναι τα πιο ευαίσθητα σημεία του περιβάλλοντος σε μια τουριστική ανάπτυξη. Επομένως, το θέμα είναι τί θα έχει χαθεί και τί θα έχει απομείνει για να προστατευθεί σωστά μέσα από μια ενεργό προστασία.

Ένα άλλο θέμα που νομίζω ότι είναι θετικό, που ετέθη και είναι ενδιαφέρον, είναι η ανάδραση που προέρχεται από την ίδια τη φύση. Είπε ο κύριος Χατζημιτίρος για τα δάση, ότι η στατιστική λέει ότι αυξάνονται. Βέβαια, αυξάνονται αφού εγκαταλείπονται οι καλλιέργειες. Προφανώς, εκεί που ε-

γκαταλείπεται η καλλιέργεια, προχωράει το δάσος. Φαίνεται ότι η καλλιέργεια εγκαταλείπεται με γοργότερο ρυθμό απ' ότι καταστρέφει τα δάση η πυρκαγιά στην Ελλάδα.

Και μια και μιλάμε για ανάδραση, θα πρέπει να σας πω ότι το παράδειγμα της παραλίας η οποία αλλοιώθηκε από το δημόσιο έργο που σάς εδειξα και η οποία αφορά την διάσρωσή της με μπάζα για να περάσουν τα υλικά του λιμενικού έργου, αποκαταστάθηκε με τη φροντίδα των ιδίων, αλλά απ' ότι έχω πληροφορηθεί, η μεγαλύτερη αποκατάσταση έγινε από μια μεγάλη φουσκοθαλασσιά, η οποία πήρε τα μπάζα και εμπόδισε το έργο να ολοκληρωθεί.

Α. Βασιγρόβεν: Τελικά, δεν ξέρω πιο είναι το συμπέρασμα. Ο Λευτέρης Παπαγιαννάκης πριν, είπε ότι έχει κουρασθεί να τον τρομοκρατούν. Εγώ αισθάνομαι ότι έχοντας λάβει μέρος και στο παρελθόν και σε κάποιες άλλες συζητήσεις, που επί ώρες προσπαθούσαν να ορίσουν τί είναι ανάπτυξη, αισθάνθηκα ότι κάπου και σήμερα μπλεχτήκαμε στο ίδιο δίχτυ των ορισμών και της προσπάθειας να ορίσουμε τί είναι ανάπτυξη, χωρίς να το πολυκαταφέρνουμε.

Το μόνο που θα μπορούσα να πω για τα θέματα τα οποία συζητήσαμε, είναι πως εγώ αισθάνομαι ότι πιθανόν να περνάμε μία φάση που υποθέτω ότι κάθε κοινωνία περνάει σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές, όπου η σχέση της και με την παράδοση, με τη φύση και με το περιβάλλον της γενικότερα, διέρχεται μια κρίση.

Νομίζω ότι αυτή η βανανούστητα προς την παράδοση και το παραδοσιακό περιβάλλον ή προς τη φύση, είναι

φαινόμενο που εμφανίζεται παντού σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές. Ίσως σε στιγμές άγριου καπιταλισμού, αν θέλετε να χρησιμοποιήσω κι αυτή τη λέξη, ή αρπακτικότητας ή γρήγορου πλουτισμού, όπως έχει συμβεί και στη Δύση, σε χώρες που σήμερα έχουν σύγουρα μία πολύ πιο αρμονική σχέση με το περιβάλλον τους και πολύ μεγαλύτερο σεβασμό. Αλλά δεν την είχαν πάντα αυτή τη σχέση, ενώ σε άλλες χώρες, είναι πολύ χειρότερη απ' ότι είναι σε μας, σε ορισμένες από τις οποίες αναφέρθηκε και ο κύριος Μοδινός, στον Τρίτο Κόσμο.

Επίσης, όσον αφορά τις καταστροφές, νομίζω ότι θα συμφωνήσει μαζί μου και η κυρία Αποστόλου, ότι ανάλογες καταστροφές, σαν κι αυτές που αναφέρθηκαν για το φυσικό περιβάλλον, έχουν γίνει στο παρελθόν και για το ανθρωπογενές περιβάλλον. Διότι ο σεβασμός προς το παρελθόν, δεν ήταν πάντα ιδιαίτερα ισχυρός. Κάθε άλλο, είναι περισσότερο φαινόμενο σημερινό, παρά του παρελθόντος. Δηλαδή, παλαιότερες κοινωνίες, έκαναν πολύ μεγαλύτερη ζημιά στα κατάλοιπα των προηγούμενων πολιτισμών, πολλές φορές προσπαθώντας να τα εξαλείψουν για να εξαλείψουν μαζί και τις μνήμες που τα συνοδεύανε, θρησκευτικές - πολιτικές κ.λπ.

Κλείνοντας τη συζήτηση, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ομιλητές για τη συμβολή τους στη συζήτηση, αλλά και όλο το αρκοατήριο για τη συμμετοχή του στον προβληματισμό και την υπομονή με την οποία αντιμετώπισε μια δύσκολη συζήτηση, για ένα θέμα που νομίζω ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικό για όλους μας.